

II BESKRIVANDE DEL A

II.1 KORTFATTAD HISTORISK BESKRIVNING

II.1.1 Kyrkomiljön

Hulterstads kyrka ligger vid landsvägen utmed den östra landborgen. Från kyrkogården har man utsikt över det karga Stora alvaret i väster och Östersjön i öster. Byn omges av bördig jordbruksmark på ömse sidor. Hulterstads kyrka ligger längst norrut i det som kallas Hulterstads kyrkby. Söder om kyrkogården ligger den prästgården, en tvåvånings träbyggnad uppförd 1894. Framför manbyggnaden ligger två flygelbyggnader i vitkalkad kalksten. Mellan prästgården och kyrkogården ligger ett långsträckt uthus som tidigare innehöll bykstuga, vagnskjul och förråd. Kyrkan och prästgården inleder Hulterstads bygata som löper rakt igenom radbyn. På östra sidan av bygatan är bebyggelsen förhållandevis sluten. Påfallande många av boningshusen ligger med långsidan mot gatan. Ekonomibyggningarna ligger på baksidan och ger på så vis skydd från Östersjöns vindar. På bygatans västra sida är bebyggelsen mer öppen och mer småskalig med lummiga trädgårdar.

II.1.2 Kyrkobyggnaden

För beskrivningen av kyrkobyggnadens historia har delvis använts Ragnhild Boströms (BR) småskrifter och artiklar om Hulterstads kyrka. Boström var under många år verksam inom projektet ”Sveriges Kyrkor”. Övriga referenser och arkivmaterial är hämtat bland annat från Antikvarisk topografiskt arkiv (ATA) och Kalmar läns museums arkiv (KLM). Övriga källor återfinns i käll- och litteraturförteckningen, rubrik II.4. En sammanställning av viktiga händelser ges nedan. (Se även bild 1-16).

Årtal	Händelse	Källa
1000-tal	En stavkyrka, byggd i slutet av 1000-talet räknas som den första egentliga kyrkan i Hulterstad. Ragnhild Boström har funnit lämningar, ”våldiga ekplankor och andra rester”, som har återanvänts i den stenkyrka som uppfördes under kommande sekel. Mycket tyder på att Hulterstad är en av Ölands mer betydelsefulla kultplatser.	BR i: Sigvardsson <i>et al.</i> (2004)
1100-tal	I början av 1100-talet byggdes en stor treskeppig kyrka med ett brett västtorn och två tornspiror. I bottenvåningen fanns en förhall, som öppnade sig mot mittskeppet genom två rundbågar. 1100-talskyrkan hade tre skepp med individuella vattentak. Mittskeppet med dess klerestoriefönster sköt upp över sidoskeppen. Kyrkan var en basilika och hade troligtvis inga valv annat än i absiderna. Två fönster i vad som återstår av klerestoriemuren finns ännu kvar i tornets andra våning.	BR (1982)
1200-tal	Kyrkan byggdes om i försvarets tjänst någon gång mellan 1170 och 1230. Det breda tornet revs och mittskeppets västra del användes som underdel till ett nytt försvarstorn – det som fortfarande finns kvar idag. Södra murtrappans nederdel med en kasttrumma i taket vittnar om tornets försvarsfunktion, likaså gör den västra ingången (idag igenmurad) som fanns 8 meter upp på fasaden. I södra muren ovanför trappan finns en tunnvalvd cell.	BR (1982) BR (1990)

1585	Kyrkoherden Erasmus Christierni erhöjll av kronotiondet fyra tunnor spannmål till att upprätta Hulterstads kyrkotorn som var illa förfallet.	<i>Länstidningen Kalmar, 8/12 1928.</i>
1600-tal	Rhezelius avbildade Hulterstads kyrka. Bilden visar kyrkans sydfasad med två större och ett mindre rundbågigt fönster i långhuset och ett mindre i koret.	ATA
1677	Hulterstads kyrka med försvarstorn överfölls av holländare, men folket slapp brand och mord genom att erlägga brandskatt.	Sigvardsson <i>et al.</i> (2004)
1700	Laverad teckning daterad till maj år 1700. Anteckningar förmodligen gjorda av Löfgren på 1800-talet. Bilden visar hur södra fasadens fönster hade ändrats. (jfr. bild 4)	ATA, KLM
1753	Petrus Frigelius avbildade Hulterstads kyrka. Bilden visar kyrkans södra och norra fasader. Öster om koret och absiden stod en klockstapel. (se bild 5)	ATA
1802	Förslagsritningar inför ombyggnation och nybyggnation upprättades av Henrik Wermelin (1731-1807), vilket blev Wermelins sista projekt före sin död. Förslaget omarbetades av Gustaf af Sillén vid Överintendentämbetet.	<i>Öland – Landskapets kyrkor.</i>
1803	Ombyggnad enligt ritningar av Gustaf af Sillén. Ombyggnaden utfördes av Wermelins medhjälpare Johan Söderström. Hulterstads kyrka är första kyrkan på Öland där det medeltida långhuset revs total. Det nya långhuset och sakristian byggdes på rivningsmassorna efter det medeltida långhuset, vilket förklarar nivåskillnaden mellan vapenhusets och långhusets golv. Tornkrönet byggdes om. Torntak och lanternin byggdes. Lanterninens blindur bör även ha tillkommit. Fast inredning bör ha nytillverkats, då inga uppgifter finns om att annat än lösa inventarier skall ha återanvänts från den medeltida kyrkan. Altarpredikstolen tillverkades av spegelmakaren Anders Högström i Kalmar. Altarpredikstolen ritades av arkitekten af Sillén.	<i>Öland – Landskapets kyrkor.</i>
1830-tal	Uppgifter finns om att kyrkan skall ha genomgått vissa renoveringsarbeten. Lanternintaket uppgavs ha tak av ekspån. Innertaket var vitstruket. Läktaren och bänkarna var blåmålade. Altarpredikstolens speglar var ljusblå med förgyllt listverk.	ATA
1868	Orgeln tillverkades av den berömde orgelbyggaren Per Larsson Åkerman. Orgeln tillverkades med åtta stämmor, en manual, bihangspedal, slejflåda och mekanisk traktur och registratur.	ATA
1876	Kyrkans interiör målades om.	ATA
1880-tal	Takstolarna förstärktes. Ovanpåliggande sparrar dymrades fast på befintlig konstruktion. Samtidigt bör takstolarna ha förstärkts ytterligare med saxsparrar.	
1800-talets andra hälft	Första generationens värmesystem installerades. Två kaminer stod på var sin sida i koret. Stora rör från kaminerna gick samman i ett gemensamt rör som gick ut genom taket. (se bild 13)	<i>Öland – Landskapets kyrkor</i>
1921	Cuppan och foten till dopfunten dokumenterades av S. Brandel. Pjäserna av kalksten härrör från medeltiden. Foten stod vid brunnen strax nordväst om kyrkan. Cuppan fanns vid prästgården.	ATA

	Båda var skadade och flyttades därför in i vapenhuset för att skyddas mot ytterligare slitage.	
1923	Församlingen framför till Kungliga byggnadsstyrelsen sitt önskemål att få täcka kyrktaket med galvaniserad plåt, då man hade återkommande problem med att tegelpannorna inte låg på plats vid blåsväder. Önskemålet avslogs. Torntaket lades dock med plåt något senare, 1924, vilket klotter i torn- och lanterninvåningen skvallrar om. (se nedan samt bild 8)	ATA
1923- 1925	<p><i>Utvändiga renoveringsarbeten:</i> Långhustaket lades om. På södra takfallet återanvändes gammalt tegel. På norra takfallet lades nytt enkupigt tegel på tät svall och spån. Samtliga pannor spikades. Nockpannorna lades i kalkbruk och spikades. Torntaket täcktes med galvaniserad plåt. Tornets trävirke och lister reparerades och oljemålades vitt. Vindskivor, stormskivor och svallkanter målades vita.</p> <p>All gammal puts avlägsnades. Därefter utfördes omputsning och avfärgning. Murarnas nederdel avfärgades mörkare för att markera sockel som tidigare.</p> <p><i>Invändiga renoveringsarbeten:</i> Innertaken reparerades. I sakristian och koret reparerades golven. I långhuset lades nytt golv ovanpå det gamla. Bänkarna, även de på läktarna, reparerades. Nya ektrösklar tillverkades för norra och södra portarna. Enligt instruktionen ströks trösklarna med trätjära.</p> <p>Murytorna kalkades i vitgul kulör och stöplades i sista strykningen. Taket i kyrkan och sakristian slipgrundades, ytkittades och ströks i matt blågrå kulör. Taket indelades i enkla fält och kring ljuskronorna gjordes enkla omfattningar.</p> <p>Dörrar, bänkar, orgelfasad, läktarbarriär och pelare ävensom trappuppgångarna till orgelläktaren och predikstolen samt skåpen i sakristian målades i blågrå kulör. Allt trävirke i sakristian och vapenhuset målades såsom i kyrkorummet.</p> <p>Fönsterbågar och fönsterkarmar befriades från all gammal lös färg och målades både in- och utvändigt med linolja och blyvitt. Portarna skrapades och ommålades invändigt med blågrå färg och utvändigt med ekfärg.</p>	ATA
1935	Vid brunnsgrävning hittades ett runstensfragment av grå kalksten.	ATA
1948- 1951	<p><i>Invändig renovering:</i> Nya bänkar i kyrkan, förvaringsskåp i sakristian samt innerfönster, vindfång och dörrar. Nya bänkar utfördes enligt ritning och sidogångar öppnades utmed långväggarna. Knäfall i de främsta fem raderna. Befintliga bänkgavlar och listverk återanvändes.</p> <p>Sakristian inreddes för konfirmationsundervisning med väggfast bänk samt skåp för textilier. Ny dörröppning med vindfång gjordes i norra väggpartiet.</p>	ATA BR

	<p>Alla befintliga fönster i kyrkskeppet försågs med innerbågar som gjordes inåtgående. Fönstren i sakristian gjordes öppningsbara utåt och försågs med innerbågar som skruvades direkt på de befintliga bågarna. Fönstren försågs med antikglas på utsidan.</p> <p>De stora entrédörrarna till kyrkskeppet, som var inåtgående, gjordes utåtgående. På insidan byggdes vindfång med svängdörrar. Vapenhusets ytterdörr justerades och ny dörr tillverkades mellan vapenhuset och tornvåningarna samt mellan läktaren och andra tornvåningen. Dörröppning togs upp i muren mellan läktaren och tornet.</p> <p>I samband med nyinredningen lades golven om i långhuset, sakristian och koret samt på läktaren. I långhuset lades slipade kvadratiska kalkstensplattor från Sandviken på norra Öland. Övriga golv lades med spåntat granvirke som brunbetsades och klarlackades.</p> <p>Golvnivån i vapenhuset sänktes avsevärt. Under golvbeläggningen från 1925 fanns ytterligare två golvnivåer. I höjd med den understa golvbeläggningen grävde man fram en huggen sockelplatta som murpelaren mellan valven vilar på. Vid omläggning av golvet i vapenhuset påträffades även ett runstensfragment av avsevärd storlek.</p> <p>Elektrisk uppvärmning och belysning installerades efter anvisningar från LBF:s (Lantbruksförbundets byggnadsförening) elektroniska avdelning i Lund. Elinstallationerna utfördes av Erik Dahlbergs i Kalmar. I samband med det nya uppvärmningssystemet isolerades innertaket i kyrkrummet och sakristian med 30 mm glasullsmatta mellan takstolarna.</p> <p>I samband med renoveringen byggdes ett dopaltare som inrättades i korets norra del tillsammans med den medeltida dopfunten. Lunettfönstret i östra väggen sattes igen. Manuell klockringningsanordning installerades.</p> <p><i>Reparationsarbeten:</i> Om- och nyläggning av tegeltaket varvid norra sidan av taket lades om. Uppsättning av nya hängrännor och stuprör. Justering av plåttäckningen på tornpartiet. Ny puts på socklarna utvändigt varvid spritputsen togs bort. Förstärkningsarbeten av valv och bjälklag i tornpartiet. Snickeri- och murningsarbeten utfördes av Gösta Andersson i Gårdby.</p> <p><i>Målningsarbeten:</i> Bänkarna målades i gulbrun färg. Bänkdörrarna målades ljusgröna och speglarna i en mörkare kulör. Altarpredikstolen återfick sin ursprungliga bruna färgsättning.</p>	
--	--	--

	<p><i>Byggnadsarkeologiska upptäckter:</i></p> <p>I samband med renoveringen gjordes utgrävningar av de medeltida murresterna väster och norr om tornet. Ragnhild Boström medverkade vid utgrävningarna och resultatet inkorporerades i hennes historieskrivning över kyrkan.</p> <p>Vid de invändiga renoveringsarbetena upptäcktes ett målat konsekrationsskors och diverse fogar i långhusets västra vägg, samt väggdekorationer i form av bladslingor i dubbelvalven mellan vapenhus och långhus. Målningarna konserverades av Sven Wahlgren i Kalmar.</p>	
1953	Nyinstallation för belysning utomhus samt åskledare.	ATA, KLM
1953	Kalkduken (av atlassiden med silverbroderier från slutet av 1700-talet) genomgick en konservering bestående av rengöring och montering på undertyg fäst vid rulle. Texten rekonstruerades och skyddades med ett stycke genomskinlig silkeslöja.	ATA
1957	Enligt uppgift skall dåvarande kyrkoherden Hugo Håkansson ha fått kyrkans nya tornur med urverk och urtavlor i opakglas som uppvaktningspresent på sin 50-årsdag. Fram till 1957 satt målade träurtavlor, s k ”blindur”, med målade visare i lanterninen (förvaras idag i kyrkomuseet).	Christer Pettersson
1957	Ved- och redskapsboden norr om kyrkan byggdes om till bårhus. Innerväggarna kalkputsades och kalkavfärgades. Golvet lades med släta kalkstensplattor från Ölands Sandviks AB.	ATA
1950-tal	Församlingen lät restaurera den medeltida dopfunten.	ATA
1967	Utvändig renovering: Sandblästring av spritputsen, slamning och avfärgning med Silix silikatfärg kulör 1 vit. Sockeln avfärgades i grått, som tidigare. Ny färgsättning av fönster och ytterdörrar. I ATA finns färgprover från underliggande färgskikt på lanternin, fönster och portar. Färgproverna kommer ur Hesselgrens Färgatlas och har här översatts till närmsta NCS-motsvarighet. Lanterninens kulör: NCS S 3010 G50Y (grågrön). Ytterdörrarnas och fönstrens kulör: NCS S 5040 Y80R (brunröd). Tornluckor: svarta. Karmar till tornluckorna: svarta (tjärstrukna). Siffror, visare mm i urtavlor: svarta. Kopparplåtar över utskjutande delar på tornet i södra och norra väggarna, samt hängrännor och stuprör på tornet: svarta. Gångjärn och övrigt smide: svart.	ATA
1969	Nedmontering av bänkar och gradänglutning på läktarens norra sida. En bänk behölls. Nytt trägolv tillverkades av spåntat virke lika befintligt.	ATA
1971	Invändiga åtgärder: Sprickor och flagande färg i långhustaket åtgärdades. Skarvarna spacklades om och taket målades i samma kulör som tidigare. Kalkavfärgning av långhusets innerväggar utfördes av Wideqvists Måleri AB i Degerhamn.	ATA, KLM
1972	Utgrävning (s k sällning av kulturlager) av en tunnvälvd cell i tornets södra murvägg samt nedre och övre torntrapporna. Följande hittades: ett silvermynt daterat 1672, ett bokspänne med läderfragment, glasskärvor, textilfragment, träfragment mm.	ATA
1977	Vid grävning för ny gravplats ca 20 meter norr om kyrkan påträffades en hällkista.	ATA

1979	Sanering mot träskadeinsekter (strimmig trädgnagare) i tornets träkonstruktion.	
1983-84	<p>Renovering i huvudsak omfattande invändiga arbeten i långhus, sakristia och vapenhus. I sakristian målades fönster, dörrar, radiatorer, kassaskåpet, textilförvaringen och taket. Väggarna kalkfärgades. Golvet och trappan till altarpredikstolen klarlackades. Arbetena utfördes av målarmästare Kurt Berg i Södra Möckleby. För den antikvariska kontrollen stod Torbjörn Sjögren vid Kalmar läns museum.</p> <p>Bänkinredningen i långhuset och på läktaren målades om. Bänkarna täckmålades i ljusgrön kulör. Bänkinredningens gavlar och dörrar laserades i en gulgrön nyans. Bänkdörrarnas speglar laserades i en rödbrun nyans. Spegelarnas omfattning täckmålades i bruten vit kulör. Överliggarens profilerade list laserades i samma röda nyans som dörrspeglarna. Läktarbarriären målades i samma färgsättning som orgelfasaderna: ljus gulgrönt, ljusrött, benvitt och guld. Fönsterkarmar och fönsterbågar täckmålades i ljusgrå kulör. Väggarna kalkavfärgades och innertaket målades. Äldre putsskikt och kalkavfärgning samt målerier i tornvalven rengjordes med raderduk. Altarringen och knäfallet fick nytt sammetstyg i brunröd kulör.</p> <p>Orgelrenovering utförd av Johannes Künkels Orgelverkstad i Lund. Vid besiktning fanns vissa skador och brister, bl a läckage i slejfarna och ett mindre läckage i bälgen. Det konstaterades även pågående insektsangrepp av strimmig trädgnagare. Under renoveringsarbetet konstaterades och åtgärdades också sprickor i spontarna bakom ventilerna. I övrigt utfördes allmän översyn och renovering. Innan renoveringen var orgeln bevarad i orört skick.</p>	ATA, KLM
1994	<p>Omfattande renovering i huvudsak omfattande utvändiga arbeten: Putslagning och avfärgning av fasaderna utfördes med KC-baserade produkter. Torntaket och lanterninens plåtar hade rostet sönder med rötskador i undertak och takkonstruktion som följd. Bristerna åtgärdades. Ny ytbelagd, förzinkad takplåt lades (skivtäckning med dubbelfalsar). Nytt svall lades och rötskadade delar i taksparrar byttes ut i torntaket. Lanterninfasadernas plåtinklädnad byttes. Ny takavvattning med hängrännor och stuprör från torntaket med utkastare som utmynnar i uppsamlingsrännor på långhustaket. Fuktskador i västra delen av långhustaket åtgärdades både ut- och invändigt.</p> <p>Fönsterkarmar och fönsterbågar hade omfattande rötskador. Skadade delar byttes ut och Boracolimpregerades innan målningen. Fönster, dörrar och portar målades med linoljefärg i grön nyans som anges nedan.</p> <p>I övrigt gjordes översyn och reparation av ståldetaljer. Ny skåpsinredning för textilförvaring platsbyggdes i sakristian. Grunden runt långhus och sakristia dränerades.</p>	ATA, KLM

	Arbetena projekterades av ingenjör Hans Wigselius vid Byggkonsult BA Bengtsson AB i Kalmar. Hantverket utfördes av Hycklinge fasad & måleri AB i Vimmerby. För den antikvariska kontrollen stod Torbjörn Sjögren vid Kalmar läns museum.	
1997	Sanering mot träskadeinsekter (strimmig trädgnagare) i långhusvindens takkonstruktion.	ATA, KLM
1998	Ny infart togs upp i södra kyrkogårdsmuren väster om bårhuset. Den tidigare öppningen väster om minneslunden murades igen.	ATA
2000	Lindarna i den senare tillbyggda delen av kyrkogården hamlades.	
2002	Konservator, Anna Billing-Wetterlundh, vid Jönköpings läns museum inventerade och upprättade åtgärdsförslag för kyrkans bemålade fasta (och lösa) inventarier.	KLM
2003	Långhusvinden isolerades med lösull.	SÖKS handlingar
2004	Schaktning för inledning av vatten på kyrkogården från den kommunala ledningen på parkeringen söder om kyrkogården. Grävningen övervakades av arkeolog Cecilia Ring vid Kalmar läns museum.	KLM
2005	Elrevision genomfördes av firman Ahlqvist Ingenjörbyrå HB, Kalmar. De akuta bristerna (ojordade uttag) åtgärdades av firman Elajo Elnstallationer AB i Mörbylånga.	SÖKS handlingar
2006	Fastighetssyn genomfördes. Nockpannor saknade brukstätning på några ställen. Plåtavtäckning ej tät mot vägg över sakristian. Fönster och dörrar i behov av ommålning. Tornfasaden smutsig. Dörr till sakristian skadad nertill. Runt fönster dåligt på sakristia. Tak- ochnockpannor har lossnat mot torn. Trasig glasruta mot sydväst. Algpåväxt på torn. Fönster i gavelspetsar dåliga. Invändigt fanns fuktskador i tak och på väggar i sakristian. Skador på takpanel mot torn i långhustaket. Elradiatorerna dåliga.	SÖKS handlingar
2006	Handikapp-WC byggdes invid uthuslängan sydväst om kyrkogården. Uthuslängan renoverades samtidigt och huskroppen kortades drygt två meter på grund av sättningsskador i murverket.	KLM
2006	Takläckage åtgärdades vid anslutningen mellan långhusets östra gavel och sakristians tak. Sakristians vindskivor bör ha målats vid detta tillfälle. Arbetet utfördes av firma Nybyggarna.	Christer Pettersson
2008	Textilkonservator, Lena Hassel vid Kalmar läns museum, utförde konservering och konsolidering av två mässhakar.	ATA, KLM

II.2 RELATIONS- OCH STATUSBESKRIVNING

II.2.1 Kyrkobyggnaden stomme, exteriör

Förklaring till beteckningar använda i kolumnen för prioritet:

- I Akut
- II Snarast Åtgärd inom tre år
- III Kan anstå Åtgärd avvaktas eller utförs i samband med andra åtgärder

Produkter vid 1994 års renovering

Omfattande utvändiga åtgärder främst rörande lanterninen, tornkragen, långhustaket och fönstren.

Skador i *fasadputs* åtgärdades. Förslaget att låta knacka bort all KC-puts genomfördes aldrig. Man lät istället laga med samma putsblandning som tidigare, varefter fasaderna avfärgades med KC-färg 11A av fabrikat Ernströms, med kulören NCS Edition 1 0500 bruten vit.

Ny *plåttäckning* utfördes på lanternintaket, lanterninfasaderna samt på tornkragen. På tornkragen och lanternintaket gjordes skivtäckning med dubbla falsar med samma skivindelning och falslägen som befintlig täckning. Takplåt av fabrikat Plannja. Ytbelagd, förzinkad stålplåt av typen Plastisol EMK 350 (0,6 mm). Utförande och kulörer som följer:

<u>Byggnadsdel</u>	<u>Material/utförande</u>	<u>Kulör</u>
Torntak och lanternintak	Plannja 20	Närmsta NCS S 7005-B20G mörkgrå
Lanterninfasad	Plannja 43	Närmsta NCS S 5020-B90G mörkgrön

I samband med renoveringen förekommer följande förteckningar över använda färgtyper och kulörer:

<u>Byggnadsdel</u>	<u>Material/färgtyp</u>	<u>Kulör</u>
Kyrktupp och glob	Bladguld 23 karat	
Fönster och dörrar	linoljefärg	NCS S 6030-G30Y grön
Tornluckor	linoljefärg	NCS S 8010-G30Y (alt. 8005-G20Y) grön
Järndetaljer (kors, siffror)	rostskydd: oljemönja Nordsjö Sicoplom 90-10 rostskyddstäckfärg: Nordsjö Pansarol 70	

Vid kontroll i samband med underhållsplanens upprättande 2008 fastställdes den gröna kulören på fönster och portar till NCS S 5020-G50Y. Det betyder att kulören idag är något mer gulaktig än när den var nymålad 1994. Mätningar på delar av portarna som inte utsatts för väder uppmättes till NCS S 6020-G30Y. Ursprunglig/avsedd kulör är NCS S 6030-G30Y.

Den gröna kulören på tornluckorna fastställdes 2008 till NCS S5020-B90G på de ytor som har utsatts för väder. Mätningar på delar av luckorna som inte har utsatts för väder och där kulören bör vara ursprunglig/avsedd gav NCS S 8010-G30Y (alt. S 8005-G20Y)

I samband med att rötskadade delar byttes i fönsterbågar och karmar lät man borimpregnera karmarnas nederdelar. I samtliga karmar borrades hål (ca 5mm i diameter), i vilka Boracollösning sprutades in. Borrhålen förseglades med vita plastpluggar.

Skadeinsekter

Kyrkan har haft återkommande problem med träskadeinsekter, främst strimmig trädgnagare. Mycket tyder på att problemen till viss del är pågående även 2008. Sanering har gjorts vid flera tillfällen bl a 1979, 1983 och 1997. Problem har noterats i timmerkonstruktionen på långhusvinden samt i tornet och lanterninen, vidare också i orgelfasaden. Punktvis sanering har gjorts med Permetrin.

Långhus, uppfört 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktad	-	Rester av den medeltida kyrkans grundmurar utanför västtornet och norra långhusväggen frilades vid utgrävningar 1951. Långhusets grundläggning bör ha frilagts i samband att nytt golv lades 1951. Dräneringsåtgärder vidtogs 1994, varvid delar av övrig grundläggning frilades.	-	-	
Väggstomme	Kalkstensmur troligen med inslag av tegel i muröppningar vid fönster, dörrar och portar.	-	-	Inga allvarigare sättnings-skador eller sprickor. Över södra fasadens västligaste fönster finns en spricka som bör hållas under uppsyn.	III	
Sockel	Egentlig sockel saknas. Ingen livförskjutning. Ytan är likt övriga fasaden spritputsad.	Bruten vit KC-färg.	På norra och sydvästra långhusfasaden syns en horisontell avgränsning i putsen ca 70 cm ovan mark. Enligt äldre fotografier har murarna varit avfärgade i mörkare kulör för att efterlikna sockel.	Putsen är något vittrad och smutsad vid stuprörens utkastare.	III	
Fasad	Spritputs. Slätputsade och profilerade omfattningar kring norra och södra fasadernas	Bruten vit KC-färg.	Långhusets puts har lagats vid flera tillfällen. Senaste avfärgningen utförd 1994.	Utstockning och ytputs i allmänhet i gott skick. KC-avfärgningen vittrad främst på	III	

	fönster och portar. Runt läktarens småfönster på västra gaveln slätputsade, försänkta omfattningar utan profil. Runt östra gavelns lilla runda fönster samt det igensatta lunettfönstret slätputsade, förhöjda omfattningar utan profilering. Ovanför södra portalen ett i putsen utfört kors, samt en kalkstensplatta med förgylld inskription.		Lagningar upp till 1 meter från marknivån. Troligtvis utförda vid flera tillfällen: 1994, 1967 1951 och 1925. Äldsta putsskikten är troligtvis från 1920-talets renovering, då alla äldre putslager skall ha knackats bort.	östra fasaden. På norra och södra fasaderna är putsen vittrad och smutsad i marknivå vid stuprörens utkastare. Sprickskador och bortfall i putsskiktet på fönsteromfattningar i anslutningen mellan karm och muröppning. Tunna sprickor över samtliga fönstervalv även i fönsteraxlarna. Allvarligaste sprickan över södra fasadens västligaste fönster. Sprickor synliga även inomhus.	III III	
Takfot	Slätputsad profilerad gesims.	Bruten vit KC-färg.	Från 1803.	Under takfoten på norra fasaden finns ett antal svalbon invid stuprören. Dessa bör avlägsnas. Sprickor i den putsade gesimsen över samtliga fönster på norra och södra fasaderna. Mest allvarliga sprickan över södra fasadens västligaste fönster.	II III	
	På gavlarna profilerad trä-gesims bestående av två delar – en kvarts rundstav och hålkälslist som skruvlimmats.	Bruten vit oljefärg.	Delvis utbytta vid renoveringen 1994. Troligtvis utförda lika ursprungliga från 1803.	Viss mögelpåväxt.	III	

Tak-stomme	Sadeltak. Konstruktion av trä. Takstolar utförda med hanbjälke, bindbjälke och saxsparrar.	-	<p>De ursprungliga takstolarna från 1803 har troligen förstärkts år 1882. Fyrskrätt timmer har dymlats fast ovanpå befintliga sparrar. Samtidigt gjordes förstärkningar med korsade timmerstockar (saxsparrar) mellan hanbjälkarna.</p> <p>Sanering mot träskadeinsekter gjordes punktvis med Permetrin 1997.</p>	Rikliga spår av strimmig trädgnagare överallt på långhusvinden. Eventuellt pågående angrepp. Besiktning avseende skadeinsekter bör utföras.	II	
Taktäck-ning	Rött enkupigt maskinslaget lertegel av fabriket Heby. Nockpannor lagda i bruk. Samtliga pannor är kramlade. Bär- och ströläkt spikade delvis på ursprungligt underlag av spån. Invid tornet och på nordöstra takfallet, där taket reparerats finns ett modernt tätskikt i form av oljehärdad träfiberskiva. Svallning av delvis kantade, obarkade brädor.	-	<p>Nuvarande konstruktion troligtvis från 1880-talet. Svallet är möjligtvis något yngre. Takstolarna bär spår av kalkstänk, vilket tyder på att taket tidigare täckts av ett understruket tegeltak. Antagandet styrks av äldre fotografier.</p> <p>Skorstenshål upptaget i svallningen sattes igen 1951. Svallet därför tillverkat mellan 1880 och 1947.</p> <p>Vid renoveringen 1994 upptäcktes omfattande rötskador. I öster revs taksvallet fram till andra takstolen och</p>	<p>Ett antal takpannor har flyttat sig på södra takfallet invid tornet. Detta bör åtgärdas. Samtidigt säkerställs om bristen lett till läckageskador.</p> <p>Taket tillsynes tätt i takfall och anslutningar till murar. Problemområden bör konsulteras med kyrkvaktmästaren.</p>	I	

			ersattes med nytt. Svallet belades med takboard en bit in på befintlig oskadad spån. Samtidigt åtgärdades läckage på nordvästra takfallet invid tornmuren.			
Vindskivor	Vindskivor bestående av enkel, sågad bräda. Vattbrädor täckta av kopparplåt (se nedan).	Bruten vit oljefärg	Vindskivorna är nytillverkade. Förmodligen tillkom de under 1980-talet. (jfr. sakristian)	Viss mögelpåväxt. Färgskiktet är vittrat och flagar.	III	
Avtäckningar	Kopparplåt som avtäckning på vindskivor och vattbrädor. I anslutningen mellan långhustak och tornfasaden har en ståndskena i kopparplåt fogats in i ytputs.	-	Samtliga avtäckningar utförda vid renoveringen 1994.	-	-	
Järndetaljer	Järnkors i smide på taknocken vid östra gavelns vindskiva. På östra gaveln finns smidessiffror med året 1803 i putsen.	Svart oljefärg.	Korset är förmodligen från 1803. Det svetsades och rostskyddsbehandlades/rostskyddsmålades 1994. Även siffrorna bör ha målats 1994.	-	-	
Takavvattning	Hängrännor och stuprör av koppar i modernt utförande med mjuka böjar. Stuprören är placerade mellan fönsteraxlarna och avslutas vid mark med utkastare.	-	Hängrännorna och stuprören är förmodligen från 1967. År 1994 kompletterades stuprören med utkastare i koppar.	-	-	

	På taket finns en uppsamlingsränna från torntaket stuprör och vattenkastare. Rännan är en takpanna bred och tillverkad i målad plåt. Den vilar mot undertaket på plywood och oljehärdad träfiberskiva.	Brunröd Fabriks- lackerad	-	-	-	
Södra entrén	<p>Kraftig dörrkarm i liv med fasaden. Dörrförmattning i trä. På insidan karmen finns en profilerad anslagslist i trä.</p> <p>Kraftig tröskel i obehandlad ek (8 cm hög). Portöppningen är placerad i marknivå. Framför porten ligger en grovhuggen kalkstenshäll i samma nivå som golvet.</p> <p>Utåtgående pardörrar konstruerad som bräddörr, utvändigt klädd med dörrspegel upptill och slät bröstning nertill. På mitten geometrisk meanderslinga. Invändigt stående breda brädor och tre profilerade brädor tvärs över.</p> <p>Dörrarna är monterade i liv med karmens insida. Beslagning</p>	<p>Utsida: Grön linoljefärg</p> <p>Insida: Grå oljafärg</p>	<p>Karmen har ursprunglig utformning, placering och inklädnad. Tröskeln tillverkades 1925. Dörrarna var tidigare inåtgående, men hängdes om och gjordes utåtgående 1951 när vindfånget byggdes. Då byttes gångjärnsbeslagen samt lås och trycke i mässing.</p> <p>Pardörrarnas bröstning byttes 1994 ut mot mdf-skiva för att tillverkas likt norra portalens dörrar. Originaldetaljerna förmodligen utbytta på 1980-talet – då mot plywood.</p>	<p>Färgen flagar främst på omfattningens och karmens nederdelar vid anslutningen till tröskeln. Karm och omfattning i behov av ommålning.</p> <p>Tröskeln kraftig vittrad. Sitter något löst och bör kilas fast.</p> <p>Anslagslisten sprucken på mitten. Listen bör lagas eller bytas ut. Skadan beror på låsreglarnas dåliga funktion.</p> <p>Dörrhantag och låsmekanism bör ses över. Täckbrickor bör skruvas fast.</p> <p>Låsreglarnas funktion bör ses över. Styrblecken är skadade</p>	<p>II</p> <p>II</p> <p>II</p> <p>II</p> <p>II</p>	

	troligtvis från 1950-talet med tre gångjärnshakar monterade i karmens dagöppning. Vänstra dörren är gångdörr. Vattenlist nedtill i målad plåt.							
Norra entrén	<p>Kraftig dörrkarm i liv med fasaden. Dörrromfattning i trä. På insidan karmen är en profilerad anslagslist i trä monterad.</p> <p>Kraftig tröskel i obehandlad ek (8 cm hög). Portöppningen är placerad fyra steg ovan marknivå (steghöjd 13 cm).</p> <p>Utåtgående pardörrar konstruerad som bräddörr, utvändigt klädd med dörrspegel upptill och ornerad bröstning nertill. På mitten geometrisk meanderslinga. Invändigt stående breda brädor och tre profilerade brädor tvärs över.</p> <p>Dörrarna är monterade i liv med karmens insida. Beslagning troligtvis från 1950-talet med tre gångjärnshakar monterade i karmens dagöppning. Högra dörren är gångdörr. Vattenlist nedtill i målad plåt.</p>	<p>Utsida: Grön linoljefärg</p> <p>Insida: Grå oljefärg</p>	<p>Karmen har ursprunglig utformning, placering och inklädnad. Tröskeln tillverkades 1925. Dörrarna var tidigare inåtgående, men hängdes om och gjordes utåtgående 1951 när vindfånget byggdes. Då byttes gångjärnsbeslagen samt låset. äldre vridknopp i mässing troligtvis från sent 1800-tal.</p> <p>Nedre trädetaljer i bröstningen har ursprunglig utformning till skillnad från södra entrédörren.</p>	<p>Färgen flagar främst på omfattningens och karmens nederdelar vid anslutningen till tröskeln. Karm och omfattning i behov av ommålning.</p> <p>Tröskeln kraftigt vittrad. Sitter något löst och bör kilas fast.</p> <p>Dörrhandtag och låsmekanism bör ses över. Täckbrickor bör skruvas fast.</p> <p>Låsreglarnas funktion bör ses över. Styrblecken är skadade.</p>	II	II	II	II

Fönster	<p>Långhuset har åtta höga rundbågiga fönster – fyra mot norr och fyra mot söder. Karmarna är monterade i liv med fasaden. Fönsterbågar av trä. Inga är idag öppningsbara. Fönstren har fyra rektangulära lufter nertill och två rundade lufter upptill. Dubbelt glas i ytter- och innerbågar som har skruvats ihop. De yttre bågarna har krysspröjs och klarglas. De inre bågarna har tonat s.k. antikglas indelade med blyspröjsar på samma vis som ytterbågens krysspröjs.</p> <p>På västra gaveln finns två små rundbågiga enlufts-fönster på var sida om tornet med utsikt från läktaren. Konstruktion och material likt övriga långhusfönster.</p> <p>I det östra gavelröstet finns ett runt vindsfönster med klarglas i enkel båge med korsspröjs.</p>	<p>Utsida: Grön linoljefärg</p> <p>Insida: Grå oljefärg</p>	<p>Vid renoveringen 1994 genomfördes omfattande fönsterreparationer. Rötskadade delar i karmar och fönsterbågar lagades.</p> <p>I karmarna är endast skadat ytvirke utbytt. Nytt virke är påspikat med galvaniserade dyckert. Vita plastplugg med ”lock” för borimpregnering.</p> <p>Fönstren har troligtvis renoverats i flera omgångar. Bara ett fåtal ursprungliga beslag har bevarats.</p>	Sprucket glas i ytterbågen i sydfasadens västligaste fönster.	II	
Igensatt lunett-fönster	I östra långhusgaveln en fönsternisch med fönsterbleck i koppar. Nischen är slätputsad.	Bruten vit KC-färg.	Lunettfönstret sattes igen vid renoveringen 1951, troligtvis för att slippa bländande sol.	-	-	
Fönsterbleck	Fönsterbleck i vitmålad plåt är monterat under samtliga fönster.	Bruten vit Fabriks-lackerade	Vitmålade fönsterbleck i plåt bör ha tillkommit 1994.	-	-	

Trappor	Den kalkstensbelagda gången över södra kyrkogården ansluter mot sydportalens tröskel. Framför porten ligger en kalkstenshäll.	-	-	-	-	
	På norrsidan en trappa av kalksten vid norra portalen. Fyra steghöjder (ca 13 cm). Tre plansteg och ett trapplan.	-	Trapplanets stora kalkstensflisa och stegen ser ut att vara från tiden då långhuset uppfördes. Förstärkningar i form av KC- bruk har troligtvis tillkommit under renoveringsarbeten 1951 och 1967.	Trapplanet och planstegen är bevuxna med alger och lavar. Bör rengöras för att undvika halkrisk.	III	

Sakristia, uppförd 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktad. Troligtvis samma konstruktion och material som långhuset.	-	Dränering troligtvis utförd runt sakristians grundläggning 1994.	-	-	
Väggstomme	Kalkstensmur troligen med inslag av tegel i muröppningar vid fönster, dörrar och portar.	-	-	-	-	
Sockel	Egentlig sockel saknas. Ingen livförskjutning. Ytan är likt övriga fasaden spritputsad.	Bruten vit KC-färg	-	Putsen är något vittrad och smutsad vid stuprörens vattenkastare.	III	
Fasad	Spritputs. Slätputsade, förhöjda omfattningar kring södra och östra fasadernas fönster. Runt norra fasadens dörr ingen markerad omfattning i putsen.	Bruten vit KC-färg	Omputsad 1951, 1967, 1994. Äldsta putslagret troligtvis från 1925-års renovering.	Putsen något vittrad framförallt vid nordöstra knuten. I övrigt inga allvarligare skador.	III	
Takfot	Slätputsad profilerad gesims på norra och södra fasaderna.	Bruten vit KC-färg	Omputsad och lagad 1951, 1967, 1994. Äldsta putslagret troligtvis från 1925-års renovering. Själva gesimsformen kan dock vara ursprunglig.	-	-	
	På gaveln profilerad trälist bestående av två delar – en kvarts rundstav och hålkälslist som skruvlimmats.	Bruten vit oljefärg	Till stora delar utbytt vid renoveringen 1994.	-	-	
Takstomme	Inte besiktad. Troligtvis enklare takstolskonstruktion i fyrskrätt timmer.	-	-	Likt långhusets takkonstruktion finns misstankar om pågående insektsangrepp. Detta bör undersökas och åtgärdas.	II	

Taktäckning	Rött enkupigt maskinslaget lertegel av fabrikatet Heby. Nockpannor lagda i bruk. Bär- och ströläkt spikade delvis på underlag av spån. Invid långhusets gavelmur på södra takfallet, där taket reparerats finns ett modernt tätskikt i form av oljehärdad träfiberskiva. Svällning troligtvis av kantade, obarkade brädor.	-	Rötskador i undertaket åtgärdade 1994. Vattenläckage i anslutningen mellan sakristians tak och långhusgaveln åtgärdades 2006.	Taket tillsynes tätt i takfall och anslutningar till murar. Problemområden bör konsulteras med kyrkvaktmästaren. För närvarande finns ingen inspektionslucka för att komma upp på sakristians vind. En sådan bör ordnas.	III II	
Vindskivor	Vindskivor bestående av enkel, sågad bräda. Vattbrädor täckta av kopparplåt (se nedan).	Bruten vit oljefärg	Nedre delarna av vindskivorna och vattbräddorna är troligtvis tillverkade 2006 i samband med att rötskador i undertaket åtgärdades. Bevarade delar i gavelspetsen har rester av en tidigare brunröd färgsättning.	-	-	
Avtäckningar	Kopparplåt som avtäckning på vindskivor och vattbrädor. I anslutningen mellan sakristians tak och östra långhusfasaden har en ståndskena i kopparplåt fogats in i ytputsen.	-	Samtliga avtäckningar utförda vid renoeringen 1994.	-	-	
Takavvattning	Hängrännor och stuprör av koppar i modernt utförande med mjuka böjar. Stuprören avslutas vid mark med utkastare.	-	Hängrännorna och stuprören är förmodligen från 1967. År 1994 kompletterades stuprören med utkastare i koppar.	-	-	
Dörr	Högerhängd utåtgående dörr. Utvändigt klädd med panel	<i>Utsida:</i> Grön	Dörren är troligtvis tillverkad 1951. Dörrvred i mässing	Nertill är dörren rötskadad och ett större hål har uppstått i	II	

	spikad i rombmönster. Invändigt konstruerad som spegeldörr med fyra utanpåliggande rektangulära stående speglar. Moderna beslag.	linoljefärg <i>Insida:</i> Grå oljefärg	troligtvis återanvänt (1880-tal).	ytterpanelen. Rötskadan har spridit sig till konstruktionen i dörrens insida. Rötskadorna bör åtgärdas.		
Fönster	Sakristian har två rundbågiga fönster – ett mot söder och ett mot öster. Konstruktion och material samma som långhusets fönster. Sakristians fönster är lägre och har två rektangulära lufter nertill och två rundade lufter upptill. På insidan har monterats kraftiga galler i smidesjärn, som har målats i samma kulör som karmarna. Fönsterbleck i vitmålad plåt är monterat under fönstren.	<i>Utsida:</i> Grön linoljefärg <i>Insida:</i> Grå oljefärg	Omfattande fönsterrenoveringar genomfördes 1994. Samtliga bågar i det östra fönstret byttes ut. Karmen renoverades och borimpregnerades.	Sakristians östra fönster är i behov av översyn.	II	
	I det östra gavelröstet finns ett runt vindsfönster med klarglas i enkel båge med korsspröjs.	<i>Utsida:</i> Grön linoljefärg <i>Insida:</i> Grå oljefärg	-	Det lilla runda vindsfönstret är i mycket dåligt skick och bör nyttiggöras lika befintligt.	I	
Trappa	Utanför sakristians dörr på norrsidan ligger ett trapplan av kalksten. (Steghöjd ca 20 cm). Framför trapplanet ett skrapgaller omgärdat av kalkstensflisor.	-	Trapplanet troligtvis tillverkat vid renoveringen 1951.	Trapplanet är bevuxet med alger och lavar. Skrapgallret ligger löst. Bristerna bör åtgärdas för att undvika halk- och snubbelrisk.	III	

Torn (utom lanternin), medeltida ursprung (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Grundläggning	Ej besiktad	-	Rester av den medeltida kyrkans grundmurar utanför västtornet på norra och västra sidan frilades 1951. Del av tornets östra mur är medeltida och bör ha frilagts dels 1951 – dels vid utgrävningar i vapenhuset 1972. Grunden dränerades 1994, varvid delar av övrig grundläggning frilades.	-	-	
Väggstomme	Kalkstensmur troligen med inslag av tegel i muröppningar vid fönster, dörrar och portar.	-	Tornmurarnas nedre delar härrör från 1100-talet. De ingick i den medeltida kyrkans högmurar i mittskeppet.	-	-	
Sockel	Egentlig sockel saknas. Ingen livförskjutning. Ytan är likt övriga fasaden spritputsad.	Bruten vit KC-färg.	-	-	-	
Fasad	Spritputs med slätputsade, försänkta omfattningar kring sydfasadens dörr, norrsidans lunettfönster, samt klockvåningens luckor. I putsen finns markeringar som visar lägena för medeltida muröppningar.	Bruten vit KC-färg.	Putsen har lagats vid flera tillfällen. Senaste avfärgningen utfördes 1994. Tornets puts knackades bort på 1950-talet. Medeltida detaljer dokumenterades och har sedan markerats genom ritsningar och frilagda ytor i putsen.	Utstockning och ytputs i gott skick. KC-avfärgningen vittrad över hela fasaden, främst på biktande ytor. Smuts och algpåväxt i marknivå. Putsskador kring armaturinfästning ovanför dörren i södra fasaden.	III III	

	I den medeltida muren ca 5 meter upp på fasaden finns en krage som sticker ut ca 20 cm på södra och norra fasaderna.			Spricka i putsen i anslutningen till långhusgaveln på södra sidan. Eventuellt pågående sättningar bör hållas under uppsyn.	III	
Takfot	Takfotslåda bestående av hyvlade och profilerade brädor spikade omlott. Under takfoten finns järnkramlor som fäster tornkragens konstruktion i murverket.	Bruten vit oljefärg	Takfotsinklädningen byttes ut i samband med tornkragens renovering 1994.	-	-	
Takstomme	Tälttaks konstruktion vilande på fyra korslagda ekbjälkar. Fem sparrar per takfall. På bjälkorsen vilar lanterninens timmerkonstruktion. Integrerat i konstruktionen är också klockornas upphängningsanordning i timmer.	-	Vid renoveringen 1994 då svallet byttes ut kompletterades takstolen med extra stickstolar vid varje sparre. Ragnhild Boström menar att de äldre ekbjälkarna är återanvänt timmer från en stavkyrka från 1000-talet.	-	-	
Taktäckning	Målad dubbelfalsad plåt som skivbeklädning. Plåten är lagd på underlagspapp och svall av råspont.	Mörkgrå fabrikslackerad	Vid renoveringen 1994 lades plåttaket om och utfördes lika befintlig. Av äldre fotografier att döma har torntaket likt långhuset täckts med understruket tegel. 1924 fanns önskemål om att låta täcka kyrkan (förmodligen tornet) med galvaniserad plåt.	-	-	

Avtäckningar	Den utstickande kragen ca 5 meter upp på södra och norra fasaderna täcks av målad plåt som har fästs med vinkeljärn. Fönsterbleck och droplåt ovanför dörren utförda i målad plåt.	Bruten vit oljefärg	-	Tornkragens täckplåt och infästningar med vinkeljärn är bitvis rostangripna. Delarna bör rostskyddsmålas.	II	
Takavvattning	Hängrännor och stuprör av målad plåt i modernt utförande med mjuka böjar. Stuprören monterade på tornets östfasad med utkastare på långhustaket.	Bruten vit fabriks-lackerade	I bygghandlingarna anges 1994 att hängrännor och stuprör skall vara av koppar. Detta realiserades inte.	-		
Dörr mot söder	Vänsterhängd utåtgående dörr. Utvändigt klädd med spåntad panel spikad i rombmönster. Invändigt slät med träfiberskiva spikad på dörrens ram.	Utsida: Grön linoljefärg Insida: Grå oljefärg	Dörren är troligtvis tillverkad 1951. Dörren är idag målad i grön kulör. Där färgen flagat syns en tidigare brunröd kulör som togs fram vid reoveringen 1967.	På grund av vattenstänk från trapplanet har vissa färgskador uppstått. För att undvika rötskador bör dörren målas om.	III	
Fönster	Lunettfönster i norrfasaden. Två lufter i karm som är monterad i liv med fasaden. Dubbla träbågar med blåst klarglas. Fönstret är inte öppningsbart.	Grön linoljefärg	Lunettfönstrets bågar nytillverkades och målades 1994.	-	-	

	Rundbågiga, små träfönster mot söder och norr i tornets andra våning. En fast båge med enkelt glas. Till skillnad från övriga fönster är dessa inte monterade i liv med fasaden utan på halva murdjupet.	Grön linoljefärg	Dessa fönster är basilikans klerestoriefönster. Fönsteröppningarna är medeltida, men bågarna nya. Tillverkade 1994.	-	-	
	Rektangulärt, litet träfönster mot söder i tornets tredje våning. En fast båge med enkelt glas. Horisontell spröjs på mitten.	Grön linoljefärg	Fönstret är troligtvis tillverkat 1925 alternativt 1951.	Fönsterglaset är trasigt. Öppningen täcks provisoriskt med presenning som hålls på plats med museiföremål.	I	
	Mot väster och söder totalt fyra gluggar i tornmurarna. I gluggarna sitter glas som har satts i murbruket.	-	Glaset är insatta i medeltida gluggar som släpper in ljus i torntrapporna.	-	-	
Luckor	I klockvåningen finns fyra rundbågiga inåtgående parluckor av trä. Karmarna är infästa upptill med järnkrokar. Luckorna är konstruerade som bräddörrar med stående ohyvlade brädor utvändigt och träfiberskiva invändigt. Nedtill på utsidan har luckorna och muröppningen försetts med droppbleck och drivvattenstopp. Luckorna är försedda med elektrisk intervallstängning.	Mörkgrön oljefärg	Luckorna tillverkades 1994 och monterades i de befintliga gamla karmarna. Tidigare satt små glasrutor och öppningsbara småluckor i luckorna. Dessa nämndes vid renoveringen 1994, men tycks ha rationaliserats bort.	Färgen vittrad och kulören helt förändrad. Idag är den turkosaktig. Ommålning bör ske med äkta pigment. Karmarna (framförallt den norra) sitter löst vilket kan ha orsakats av att den elektriska intervallstängningen bör justeras.	II III	

Järn- detaljer	Smidesräcke utanför klockvåningens luckor. Utförd med överliggare, mittstolpe och liggande spjåla.	Grön oljefärg	Räckena är troligtvis tillverkade 1803. Nuvarande färgsättning och bemålning troligtvis inte avsedd, utan tillkommen vid underhållsåtgärder. Enligt arbetsbeskrivningen 1994 skulle järndetaljer målas svarta med rostskyddsfärg.	Vid ommålning av luckor och karmar bör även järnräcket målas om. Helst i svart oljebaserad rostskyddsfärg.	II	
Trappor	Utanför tornentrén på sydsidan ligger ett trapplan av kalksten. (Steghöjd ca 20 cm). Framför trapplanet ett skrapgaller omgärdat av kalkstensflisor.	-	Trapplanet troligtvis tillverkat vid renoveringen 1951.	-	-	

Lanternin, 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Väggstomme	Timmerkonstruktion med murade väggar, troligtvis av tegel.	-	-	-	-	
Fasad	Lanterninväggarna är murade i tegel. Teglet har strukits på in- och utsidan, troligen med KC-puts. Utanpå putsen vertikala regler cc 600, varpå 23 mm råspont har spikats. Fasaderna täcks av dubbelfalsad målad plåt. I lanterninens fasader sitter tornurets urtavlor.	Mörkgrön fabriks-lackerad	Vid renoveringen 1994 lagades putsen innan ny panel och plåt sattes upp. Plåtklädseln utfördes lika befintlig. Under den gamla plåten fanns ytterpanel som revs. Enligt äldre fotografier var fasaden vit runt sekelskiftet 1900. Det framgår dock inte om det var vitmålad plåt, vitputsat murverk eller vitmålad träpanel.	-	-	
Takfot	Plåtinklädd takfotslåta.	Mörkgrön fabriks-lackerad	Plåtarbetena utförda 1994. Takfoten var tidigare i trä med profilhyvlade brädor.	-	-	
Takstomme	Tälttak med takstolar i sågat virke. Bärbalken till hjärtstocken är lagad med pålimmat kärnvirke och bultar. Konstruktionen vilar på hammarband.	-	Vid renoveringen 1994 tillverkades nya takstolar. Bärbalken till hjärtstocken var rötskadad och förstärktes. Insektsangrepp i bärande konstruktionen åtgärdades.	-	-	
Taktäckning	Dubbelfalsad plåt skivtäckt likt torntaket på underlagspapp. Svall av råspåntat virke. Vid takfoten nedvikta falsar.	Mörkgrå fabriks-lackerad	Vid renoveringen 1994 åtgärdades rötskador orsakade av rostiga och otäta takplåtar. Nytt taksvall och ny plåt lades.	-	-	

Takspira	Kyrktupp och glob av förgylld koppar. Stålspira med plåtinklädd nederdel.	Tupp och glob: Bladguld 23 karat Stålspira: Svart oljefärg	Vid renoveringen 1994 reparerades kyrktuppen och försågs med ny förgyllning. Enligt uppgift är kyrktuppen gammal. Förlagan kan vara hämtad från den medeltida kyrkan. Spiran försågs med åskledare 1953.	-	-	
Taklucka	Lucka av målad plåt i lanterninens takfall mot väster.	Mörkgrå fabriks- lackerad	Från 1994.	-	-	
Tornur	Urtavlor åt alla fyra väderstreck. Utförda i vitt opakglas satta i ramverk som utgörs av urtavlans siffror i svartmålat järn.	-	Tornur enligt uppgift från 1957. I kyrkomuseet finns gamla målade urtavlor (blindur) som har suttit i lanterninen sedan uppförandet 1803.	Några av urtavlans opakglas-skivor sitter löst. Kittet har släppt. Detta bör ses över.	III	

II.2.2 Kyrkobyggnaden interiör

Fönster och dörrar i ytterväggar redovisas under II.2.1 Kyrkobyggnaden stomme, exteriör. Innerdörrar beskrivs under det rum åt som dörren öppnas åt.

Fast inredning i kyrkorum, kor, sakristia och på läktare beskrivs dels under II.2.4, dels i den bifogade rapporten ”Inventeringsprotokoll för Hulterstad kyrka” daterad 2002-05-17 och utförd av konservator Anna Billing-Wetterlundh vid Jönköpings läns museum. Se under II.2.4 för beskrivning av den uppdelning som gjorts. Fast inredning i övriga utrymmen redovisas nedan.

I nedanstående kolumn ”Färg: kulör och material” anges endast kulör enligt okulär besiktning. Bland de handlingar som finns bevarade från kyrkans invändiga renovering 1984, se nedan, finns inget färgsättningsförslag.

Förklaring till beteckningar använda i kolumnen för prioritet:

I	Akut	
II	Snarast	Åtgärd inom tre år
III	Kan anstå	Åtgärd avvaktas eller utförs i samband med andra åtgärder

Produkter vid 1984 års renovering

- I sakristian målades kassaskåpet, luckorna under trappa till predikstol, samt radiatorer, fönster och taket. Golvet och trappan lackades. Väggar vitkalkades.
- Bänkinredning målades i ljusgrön kulör invändigt. Utvändigt laserades bänkinredningens gavlar och dörrar. Ljusgrön lasyr på omfattningar och röd på dörrspeglarna.
- Läktarbarriären målades om i ny kulör för att återuppta orgelns färgsättning.
- Fönsterkarmar och bågar målades.
- I kyrkorummet kalkades väggar. Innertaket och taket under läktaren målades i samma nyans som tidigare. Taklisterna målades i avvikande nyans.

Kyrkorum, långhus och kor, 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	<p>I mitt- och tvärgångar: Slipade kvadratiska röda kalkstensplattor, 45x45 cm.</p> <p>I koret: Förhöjt 10 cm, i övrigt likt mitt- och tvärgångarna.</p> <p>I bänkkvarteren: Brädgolv med smala spåntade brädor av gran, lagda i N-S riktning. Brunbetsat och klarlackat.</p>	-	<p>Långhuset byggdes 1803 på rivningsmassorna efter den gamla kyrkan. Golvnivån är betydligt högre än i vapenhuset. Nuvarande kalkstengolvet lades 1951. I samband med golvläggningen grävdes rester av basilikans pelarfundament fram.</p> <p>Brädgolvet i bänkkvarteren är från renoveringen 1951.</p>	-	-	
Vägg	Avfärgad puts på kalkstensmur.	Bruten vit kalkfärg	Senaste avfärgningen gjordes vid de invändiga renoveringarna 1984.	<p>Väldigt få skador. Endast små sprickor över vissa fönster. Över sydvästra långhusfönstret något större sprickor, vilka bör hållas under uppsyn.</p> <p>Vissa fuktskador i anslutningen mellan långhustak och tornväggen. Läckaget åtgärdat, men området bör hållas under uppsyn.</p> <p>Vissa partier har smutsats av värmestrålning och avdunstning ovanför radiatorerna.</p>	III III III	

				Ytterligare smutsning där spån och partiklar från läktartak och långhustak fastnar i kondensfukt på murarna.	III	
				Vissa spår av svartmögel på utsatta väggytor rengöres/saneras.	II	
Taklist	Profilerad gesims av trä.	Gröngul oljefärg	Gesimsen är troligtvis från 1803. I nord-västra hörnet är delar utbytta ut på grund av rötskador vid läckage. Tidigare var gesimsen målad i annan kulör. Möjligtvis blågrå eller rödbrun.	Färgen bitvis flagad och bortfallen på grund av tidigare takläckage och stundtals för torrt inomhusklimat. Problem bör hållas under uppsyn och vid behov åtgärdas. Inomhusklimatet bör kontrolleras.	III	

Tak	Långhusets tak: Tunnvälvt brädtak av handhyvlade brädor med smidda spikar. Lucka till långhusvinden finns i takets sydvästra hörn ovanför läktaren.	Ljusgrått oljefärg	Till största delen från 1803. På grund av läckage och rötskador lagat i nordvästra hörnet. Lagningar utförda med annan virkesdimension och utförande än ursprungligt. Taket har målats om vid flera tillfällen, bl. a. 1951, 1971 och 1984. Enligt foton från 1935 var taket målat med mörkare ramar som delade in valvet i sex stora kassetter. Sin nuvarande enfärgade kulör fick taket förmodligen 1951. Målade takrosetter vid ljuskronornas infästningar är troligtvis bevarade från 1925.	Färgen bitvis sprucken och flagad i sömmarna mellan brädorna. Problemet kan bero på för stora skillnader i inomhusklimatet vid uppvärmning vintertid.	III	
	Tak under läktare: Horisontellt brädtak av breda handhyvlade brädor med smidda spikar.	Ljusgrått oljefärg	Troligtvis från 1803.	Se ovan.	III	
Vindfång	Vindfång troligtvis murat av tegel i ursprungliga portvalven. Enkelt, modernt utförande. Vindfångets insida (golv, väggar och tak) beskrivs nedan.	-	Vindfången byggdes 1951 i de ursprungliga portvalven från 1803.	Se nedan.	-	
Dörrar	Pardörrar mot vindfång åt norr och söder. Dörrbladen utförda som spegeldörrar. Modern beslagning med vippgångjärn och dörrknoppar.	Ljusgrå oljefärg	Dörrarna tillverkade vid renoveringen 1951.	-	-	

	Blinddörr norr om altarpredikstolen. Fast bräddörr klädd med profilerad panel i rombmönster.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis tillverkad 1803. Enligt af Silléns ritningar från 1802 fanns dessa flankerande dörrar med i planen redan från början. Den södra dörren blev gångdörr till sakristian – den norra verkar ha varit en fast blinddörr helt från början. (jfr dörren till sakristian nedan.)	-	-	
Läktarkolonner	Sex runda träkolonner. Fyra parställda i läktarens framkant. Två placerade på var sida om dubbelvalvet mot vapenhuset. De främre kolonnerna är integrerade i bänkinredningen. De bakre är fristående på fyrkantigt fundament.	Marmorering i rödbrunt med grå inslag. Oljefärg och lasyrolja. Förgyllda detaljer i kapitälerna.	Troligtvis tillverkade 1803. Marmoreringen förmodligen utförd vid senare tillfälle – troligtvis vid renoveringen 1984.	-	-	
Trappa	Två trätrappor upp till läktaren. En på norra och södra sidan vardera. Båda svängda från långhusväggen mot tornväggen. Trapporna är uppdelade i två löp. Först fyra höjdsteg upp till vilplan i hörnet, därefter 10 höjdsteg upp till läktaren. Steghöjd ca 21 cm. Öppna plansteg men vangstyckena är inklädda	Brunbets och klarlack till trappsteg. Vangstycken och räcken ljusgrå linoljefärg.	Trappräcken och vangstycken förmodligen från 1803, alternativt 1880-talet. Plansteg, vilplan och inklädnad i brunbetsad och klarlackad gran från renoveringen 1951.	-	-	

	underifrån med spåntade brädor. Träräcke med profilerad handledare från vilplanet.					
El-central och städ-förråd	Väggarna utgörs av spåntade hyvlade brädor.	Ljusgrå oljefärg	El-centralen/städsåpet byggdes i samband med att el drogs in vid renoveringen 1951.	-	-	
	Enkel högerhängd ramdörr utvändigt klädd med spåntat virke likt väggarna. Modern beslagning.	Ljusgrå oljefärg	Se ovan.	-	-	
Fast inredning	Se II.2.4 Kyrkobyggnaden fast inredning.					

Läktare, troligtvis 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Pri- oritet	
Golv	Brädgolv av smala spåntade brädor. Orgel och spelbord på plant golv i mitten. Gradänglutning i läktarens södra del. I norra delen plant golv med upphöjt podium för bänkar.	Brunbetsat och klarlackat grangolv.	Brädgolv från 1951. I norra delen togs gradänglutningen bort 1969. Samtidigt togs norra sidans bänkar bort. Nytt golv lades och ytbehandlades likt övriga ytor.	-	-	
Vägg	Se långhus	-	-	-	-	
Taklist	Se långhus	-	-	-	-	
Tak	Se långhus	-	-	-	-	
Trappa	Från läktaren till torndörren går en smal kalkstenstrappa i muren. Fyra steghöjder. Plansteg i hyvlad kalksten, sättsteg troligtvis i betong.	-	Från 1951.	-	-	
Fast inredning	Bänkinredning och orgel med orgelskåp, spelbord, orgelstaket samt läktarbröstningen beskrivs under rubriken "Fast inredning" nedan.	-	-	-	-	

El-central/städföråd under södra läktartrappan (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Kvadratiska röda kalkstensplattor, 45x45 cm. I hörnet där elkablarna kommer upp ur golvet en försänkning i betong.	-	Golvet lades in 1951.	-	-	
Vägg	Väggarna utgörs av spontade hyvlade och obehandlade brädor.	-	El-centralen/städsåpet byggdes i samband med att el drogs in vid renoveringen 1951.	Se avsnittet för installationer El och tele nedan.	-	
Tak	Taket utgörs av läktartrappans undersida som är klädd i spåntade, hyvlade brädor.	-	Se ovan	-	-	
Fast inredning	Installationer för el, ljud och ljus.	-	-	Se avsnittet för installationer.	-	

Vindfång, mot norr och söder, 1951 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnads-del	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	
Golv	Slipade kvadratiska kalkstensplattor likt övrigt golv i långhuset. Ingen höjdskillnad mellan vindfångets och långhusets golvnivå.	-	Golvet lades då vindfången byggdes vid renoveringen 1951.	-	-	
Vägg/tak	Kalkputs och kalkavfärgning troligtvis på tegelmur.	Bruten vit kalkfärg	Putsskikt från 1951. Senast kalkavfärgat 1984.	Svartmögelangrepp, främst i norra vindfånget. Beror sannolikt på bristande ventilation. Åtgärd bör diskuteras.	II	

Sakristia, 1803 (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv av granbrädor lagt i Ö-V riktning.	Brunbetsat och klarlackat.	Troligtvis inlagt 1951. Senast omlackat 1984.	-	-	
Vägg	Kalkputsad och kalkavfärgad.	Bruten vit kalkfärg	Senast kalkavfärgad vid renoveringen 1984.	Sprickor i putsen ovanför kassaskåpet i östra väggen. Vissa fuktskador samt mögelpåväxt. Eventuellt pågående fuktvandring/läckage bör undersökas.	III	
Taklist	Profilerad gesims av trä	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis från 1803.	Vissa fuktrelaterade skador. I övrigt sprucken och flagnande färg. Inomhusklimatet bör undersökas närmare.	II	
Tak	Tunnvälvt trätak av pärlspont.	Ljusgrå oljefärg	Senast målat 1984.	Taket har vissa fuktskador. Färgen är sprucken och flagad. Sättningar i valvets högsta punkt. Panelen har spruckit isär. Kallras från vinden. Eventuella fuktproblem bör undersökas. Vinden bör på sikt isoleras. En inspektionslucka kan med fördel tas upp ovanför textilförvaringsskåpet.	II II II	
Vindfång	Vindfånget utgörs av murens tjocklek. Ytter- och inner-	Bruten vit kalkfärg	Vindfånget troligtvis byggt 1951. Moderna karmar, dörrar	Vindfånget är idag förvaringsutrymme för bl. a.	I	

	dörrarnas karmar har monterats i ytter- och innerväggarnas liv. Kalkstensgolv. Kalkavfärgade väggar och tak.		och beslag.	stolar. Detta är inte godkänt ur utrymningshänseende och måste åtgärdas.		
Dörrar	Innerdörr, vindfång mot norrsidans utgång: Vänsterhängd dörr konstruerad som spegeldörr eventuellt i halvfranskt utförande. Pinngångjärn och dörrvred i mässing samt rullås troligtvis från 1950-talet.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis tillverkad 1951. Dörren är lagad efter skador vid inbrott.	-	-	
	Dörr mot kyrkorummet. Vänsterhängd bräddörr med breda brädor mot sakristian. På utsidan klädd med profilerad panel i rombmönster. Ålderdomlig beslagning.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis tillverkad 1803. (jfr. blinddörren i koret ovan)	-	-	
	Pardörrar mot predikstolen. Inåtgående dörrar konstruerade som bräddörrar med slät insida mot sakristian och påspikade profilerade ramar mot kyrkorummet. Ålderdomlig beslagning. Låses idag med en stor järnkrok i smide. Det finns även krokar på karmen för låsbom. På den högra dörren finns monterat en liten profilerad handledare i trä.	Ljusgrå oljefärg	Troligtvis tillverkade 1803. Till höger om dörren i muröppningen finns en liten kvadratisk nisch med oklar funktion.	-	-	

Trappa	Trätrappa upp till altarpredikstol vid östra väggen. Först sju höjdsteg a´ 21 cm upp till vilplan. Därefter två platsbyggda plansteg i muröppningen mot predikstolen. Steghöjd ca 8 cm. Predikstolens golv ligger ytterligare ett höjdsteg upp. Ut mot sakristian (bakom textilförvaringen) ett räcke av trä med kraftiga stolpar och profilerad handledare.	Trappans nederdel och vilplanet brunbetsat och klarlackat. Trappstegen i muröppningen i klarlackat granvirke.	Trappan troligtvis tillverkad 1951. Räcket gick troligtvis i vinkel runt vilplanet från början, men sågades av då textilskåpet byggdes och skåpluckor tillverkades även på vilplanet.	-	-	
Fast inredning	För textilförvaring finns två skåp. Ett stort platsbyggt skåp med flera olika dörrar och lådor. Ett mindre skåp för hängförvaring placerat mot norra väggen.	Ljust grågrön oljefärg	Det större skåpet är tillverkat 1994. Det mindre är troligtvis tillverkat troligtvis på 1970- eller -80-talet.	Det lilla skåpet för hängförvaring utnyttjas inte på bästa sätt. Det bör övervägas om skåpet kan avvaras.	II	
	Ett kassaskåp inmurat i östra gavelväggen.	Ljusgrå oljefärg	Kassaskåp troligtvis från 1951.	-	-	

Vapenhus, tornet plan 1 – medeltida ursprung (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Oregelbundna, relativt stora och grovt huggna kalkstensplattor.	-	Golvbeläggning från 1951.	-	-	
Vägg	Avfärgad slätputs på murar av kalksten, bitvis ålderdomlig.	Bruten vit kalkfärg	Putsen bitvis lagad upp till 1,5 meter. I övrigt ålderdomlig slätputs. Senaste kalkavfärgningen gjord 1984. I södra väggen till höger om porten finns två kvadratiska hål som tidigare kan ha varit låsbomshål. I västra väggen finns en större nisch med okänd funktion. Ritsning som markerar äldre tunnvalv över södra porten.	-	-	
Takvalv	Avfärgad slätputs på tunnvalv av kalksten.	Bruten vid kalkfärg	Senaste kalkavfärgningen gjord 1984.	-	-	
Dörrar	Södra tornportens innerdörr. Vänsterhängd bräddörr. Utvändigt klädd med profilerad panel spikad i rombmönster. Invändigt stående brädor och två profilerade brädor tvärs över. Två gångjärn. Ålderdomligt lås.	Ljust gråblå oljefärg Handtag och beslag: Svart oljefärg	Troligtvis återanvänd från gamla kyrkan. Liknande dörr satt i samma läge 1753 när Frigelius avbildade kyrkan. Dörren har gjorts högre för att passa i den nya portöppningen. Detta gjordes eventuellt 1924.	-	-	

	Dörr till torntrappa. Vänsterhängd smal dörr konstruerad som spegeldörr med fyllning i hyvlat, spåntat virke. Modern beslagning.	Ljusgrå oljefärg	Tillverkad 1951.	-	-	
Valv	Dubbelvalv mellan vapenhus och långhus bestående av två rundbågar. Fyrkantpelaren mellan valven vilar på basplatta av profilerad, huggen kalksten. I bågarerna finns målad växtornamentik från 1700-talet.	Bruten vit kalkfärg Målningar med umbra, ockra, kimrök.	Medeltida ursprung. Mellan 1803 och 1951 satt dörrar i valvöppningarna. Valven öppnades vid renoveringen och dörrarna finns bevarade i kyrkomuseet i västtornet. Äldre puts och bemålning bevarad. Skador åtgärdade vid renoveringen 1951 då valven återställdes. Växtornamentiken bitvis skrafferad där måleriet har bättrats. Vid renoveringen 1984 lät man rengöra valvens puts och målerier med raderduk.	Enligt konservatorsinventering 2002 är vissa delar valvens puts "bom" och därför i behov av konservering och konsolidering.	III	
	Ålderdomligt valv i västra tornväggen. Låg, murad segmentbåge. Ytorna ej putsade. Delar av träställningen över vilken valvet slogs finns kvar. I valvet är monterat en grind i smidesjärn.	Grinden målad med svart oljefärg.	-	-	-	

Trappa	<p>Trätrappa byggd över medeltida trappa av kalksten inne i västra muren upp till tornet. Kilformade plansteg.</p> <p>I trappgångens tak finns en kasttrumma.</p>	-	Västtornet var ursprungligen ett försvarstorn och kasttrumman var del av försvaret.	-	-	
	<p>Två trappor av kalksten mot långhuset – en i varje valvöppning. 7 steghöjder a´ 16 cm vardera.</p> <p>Trappräcken i trä med två stolpar och överliggare. Ett räcke i vart valv.</p>	Trappräcke täckmålade med ljusgrå oljefärg.	Trapporna och trappräckena tillverkade vid renoveringen 1951.	-	-	
	<p>Trapplan av kalksten vid södra tornporten samt dörren till torntrappan. Ett större trapplan framför bägge dörrarna med ett mindre plansteg framför tornporten. Två steghöjder a´ 16 cm.</p> <p>Till vänster om porten på trapplanet är monterat ett räcke av böjt bandjärn.</p>	Trappräcke målat med svart oljefärg.	Trappan och trappräcket tillverkade vid renoveringen 1951.	-	-	

Tornrum (plan 2) (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv av smala, spontade brädor. Mitt på golvet ett upphöjt fundament till klockringningsanordning och orgelfläkten. Runt fundamentet mot trappan ett enklare räcke av trä.	-	Brädgolv, fundament och räcke troligtvis tillverkade vid renoveringen 1951.	-	-	
Vägg	Ålderdomlig slätputs främst på södra, västra och norra väggarnas nederdelar. I övrigt frilagt murverk av kalksten. I sydvästra hörnet ett halvt rundvalv som öppning till kasttrumman i trappan. Åt söder muröppning mot trappan till plan 3.	-	Troligtvis rester av det medeltida mittskeppets puts. I västra väggens puts finns ett inristat hästhuvud. På halva vägghöjden spår efter ett äldre bjälklag. Våningen var tidigare indelad i två plan. Bjälklagshål och timmerrester daterade till 1180-tal. De kan tidigare ha utgjort takstolar i den medeltida basilikans mittskepp. Igenmurade öppningar i östra väggen, troligtvis mot den äldsta kyrkans läktare samt till basilikans långhusvind. Igenmurad dörr 8 meter över mark i västra väggen.	-	-	
Tak	Tunnvalv av kalksten med hål för klockringningsmekanism.	-	Troligtvis är tunnvalvet från 1100-talets slut.	-	-	

Dörrar	Dörr till läktaren. Vänsterhängd smal dörr. Konstruerad som spegeldörr med fyllning i hyvlat, spontat virke. Modern beslagning.	Ljusgrå oljefärg	Dörren tillverkad och dörröppning gjord i murverket vid reoveringen 1951.	-	-	
Trappa	Murtrappa i södra och västra muren. Plansteg i kalkstensflisor. Varierande, höga steghöjder. Övre delen av trappan mot västra väggen är en trätrappa. Tunnvälvd cell i södra muren ovanför trappan.	-	Cellrummet var ursprungligen avstängt från trappan genom en trävägg. Mot söder har det lilla rummet varit upplyst av en trekantig glugg, nu igenmurad. Gluggen syns på Frigeliuss avbildning från 1753.	-	-	
Fast inredning	Orgelfläkt inbyggd i en låda av träfiberskivor och träreglar.	Mörkgrå oljefärg	-	Orgelfläkten, lådan och området runt denna bör göras ren och hållas ren för ökad brandsäkerhet.	II	
	Enkelt väggskåp inbyggt i nisch i södra murväggen. Tillverkat i träfiberskiva och träreglar.	-	Troligtvis tillverkat 1951.	-	-	

Tornrum plan 3, Kyrkomuseet (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv av grova brädor.	-	Golvet troligtvis inlagt vid 1800-talets slut.	-	-	
Vägg	Kalkavfärgad kalkstensmur. Fogarna till viss del utstrukna med kalkbruk.	Bruten vit kalkfärg.	Väggarna kalkavfärgades troligtvis i samband med att dåvarande kyrkoherden, Hugo Håkansson lät inreda kyrkomuseet i tornet 1951.	-	-	
Tak	Bjälklag av grova träbjälkar och brädor.	-	Ett tidigare bjälklaget har flyttats vid någon tidpunkt. Bjälkhål i muren är synliga strax under nuvarande bjälkarna.	-	-	
Träräcke	Enkelt träräcke kring trappöppningen i golvet.	-	Räcket är troligtvis tillverkat vid renoveringen 1951.	-	-	
Trappa	Brant trappa av trä i rummets nordöstra hörn.	-	Trappan troligtvis tillverkad vid 1800-talets slut.	-	-	

Tornrum plan 4, klockvåning (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv av grova brädor.	-	Golvbrädorna är troligtvis från slutet av 1800-talet.	-	-	
Vägg	Kalkputs utan avfärgning.	-	Putsen är lagad i omgångar. Klottrade årtal 1882, 1931, 1951, 1967, vilket stämmer överens med noteringar om renoveringar och åtgärder.	-	-	
Tak	Grova träbjälkar, klenare sparrar och svallbrädor.	-	Träbjälkarna i ek är återanvända, troligtvis från en medeltida stavkyrka. Brädsvallet tillverkat 1994.	-	-	
Klockkonstruktion	Träkonstruktion av grova timmerbjälkar.	-	Troligtvis från 1803.	-	-	
Trappa	Brant trappa av trä i tornets södra del upp till urverksrummet.	-	-	-	-	
Urverksrum	Vilande på klockornas upphängningskonstruktion i timmer, under lanterninen, finns ett rum, eller en låda i vilken urverket inryms. Rummet är konstruerat av timmer, träreglar och träfiberskivor. Golv av råspont. Tak av råspont. Enkel trästege och lucka upp till lanterninen och urtavlor.	-	Det gamla eldrivna, mekaniska urverket, troligtvis från 1950-talet, står kvar. Nytt digitalt urverk installerades runt år 2002. Det gamla urverket införskaffades av församlingen som gåva på 50-årsdagen till kyrkoherden Hugo Håkansson.	-	-	

Lanterninvåning (se CD med dokumentationsbilder under flik 15)

Byggnadsdel	Konstruktion och material	Färg: kulör och material	Kulturhistorisk kommentar	Brister/skador	Prioritet	Åtgärdat: datum och signatur
Golv	Brädgolv av råspontade brädor. Lucka ner till urverksrummet.	-	-	Golvet fullt av döda insekter och kvarlämnade, utbytta glödlampor och emballage. På grund av brandrisk bör skräpet städas undan.	II	
Vägg	Slätputs. Troligtvis KC-bruk på tegelmur. Urtavlor i opakglas satta i järnramar som utgörs av siffrorna.	-	Väggarna omputsade och urtavlor lagade vid renoveringen 1994.	Se lanternin exteriör.	-	
Tak	Takstolar och svallbrädornas undersida.	-	Nyttillverkade 1994.	-	-	
Timmerkonstruktion	Hjärtbalken står lodrät mitt i lanterninen. Timmerstocken vilar på en tvärbalk som är infäst i hammarbandet.	-	Hjärtbalken är tillverkad i ek och är förmodligen från 1803.	-	-	
Fast inredning	Urverkets spindelleder och kuggmekanism.	-	Troligtvis från 1957.	-	-	

II.2.3 Kyrkobyggnaden installationer

El och tele

Hulterstads kyrka elektrifierades vid renoveringen 1951. Huvudcentralen finns i ett skåp som då byggdes under den södra läktartrappan. Kablarna kommer in i långhusets sydvästra del och går i en vinkel från kyrkogårdens syd-västra hörn, österut till i höjd med östra långhusgaveln och sedan norrut in mot kyrkfasaden. Från el-centralen distribueras ström till uppvärmning, belysning och klockringning/urverk. Det elektriska uppvärmningssystemet beskrivs utförligare nedan, under rubriken "Värme och klimat". Klockringning, lucköppning och tornur beskrivs under separat rubrik nedan.

Elsystemet sågs över i samband med kyrkans invändiga renovering 1984. Vid renoveringen i tornet 1994 drogs nya ledningar mellan el-central och torn. Detta i anslutning till att ny klockringningsanordning och styrning av tornluckorna installerades. Arbetet utfördes av Mörbylånga Elservice AB.

Kyrkorummets belysning styrs via strömbrytare och dimmer monterade på väggen utanför elskåpet. Strömbrytaren är kopplad till en äldre strömbrytarlåda med sex vred för kyrkorummets olika takkronor och lampetter. Belysningen på läktaren styrs med separat strömbrytare. Orgelfläkten är kopplad till läktarbelysningen för att minimera risken att fläkten lämnas påslagen.

Samtliga kablar, förutom till nyare installationer från 1980- och 90-talen, utgörs av tygomspunna, äldre kablar från 1950-talet. I tornet där nya kablar drogs för klockringning och lucköppning är belysningskablar fortfarande av den äldre typen.

Beskrivning och ritningar för delar av anläggningen upprättades av Mörbylånga Elservice AB vid åtgärder och installationer genomförda 1984, 1994 och 2001-2002. Vissa relationshandlingar och beskrivningar finns i elskåpet. Service utförs normalt av Mörbylånga Elservice AB. Löpande avtal finns med denna firma som kan tillkallas via jourtelefonnummer om problem uppstår.

Elrevision utförs vart fjärde år genom avtal med Ahlqvists Ingenjorsbyrå HB i Kalmar. Vid senaste revisionen 2005 åtgärdades anmärkningar gällande ojordade uttag i kyrkorummet samt på läktaren. En oskyddad kabel på golvet vid sidogången på östra sidan åtgärdades också. Armaturerna i tornet saknade glober, vilket åtgärdades. Arbetena utfördes i oktober 2005 av firma Elajo Elinstallationer AB i Mörbylånga.

Telefonlinje finns indragen till sakristian. Ledningen går från sydöstra delen av kyrkogården och är indragen genom ett borrarat hål i det östra fönstrets karm. Telefonen kopplades ur 2007 då man gick över till trådlös, mobil telefoni.

Brister/skador

Trots sentida arbeten och förändringar i kyrkans elinstallationer är en stor del av kyrkans kablar fortfarande från 1951. Vid revisionen framhölls rekommendationer att byta ut äldre, tygomspunna kablar samt att kandelabrarna ej är i skyddsjordat utförande. Bristerna är ännu inte åtgärdade. Anläggningen saknar jordfelsbrytare och med tanke på kablarnas ålder och dragning på långhusvinden och i kyrktornet med risk för fukt och gnagare bör dessa kablar på sikt bytas ut för att öka brandsäkerheten. En mer noggrann besiktning av elinstallationer bör utföras. (Prioritet I)

Värme och klimat

Som tidigare beskrivits under rubriken ”El och tele”, installerades ett elektriskt uppvärmningssystem i kyrkan vid renoveringen 1951. Några år senare, 1953, utökades anläggningen med bänkvärmare på läktaren.

Långhuset värms med hjälp av bänkvärmare och vägghängda el-radiatorer. Bänkvärmarna, som är från 1950-talet, är av fabrikat AB Thermo Electric, Västerås och har en effekt på 500W. Totalt finns 58 bänkvärmare, varav omkring hälften är trasiga och fränkopplade. Även läktaren har bänkvärmare, varav en av något nyare typ än övriga. Den är av fabrikat Telco Fabrikker A/S, Norge.

I långhuset finns två vägghängda el-radiatorer en på södra och en på norra väggen. De är av fabrikat AB Thermo Electric, Västerås och har en effekt på 2000W. Radiatorernas framsida är slät och på baksidan sitter vattenbehållare för luftfuktning. Vattenbehållarna läcker och går inte att längre att vattenfylla. I vapenhuset finns två radiatorer av samma slag som långhusets, men utan vattenbehållare. En hänger på norra vapenhusväggen och en på den västra intill torntrappans dörr.

Långhusets, läktarens och sakristians el-radiatorer och bänkvärmare regleras med hjälp av en termostat som är placerad på väggen utanför el-centralen under läktartrappan. Rumstermostaten är av fabrikat Nobo, Gemini TC, Norge och installerades år 2001 eller 2002. Ledningarna till bänkvärmare och radiatorer är ursprungliga, tygomspunna från 1951.

Sakristian har tre oljefyllda radiatorer som är placerade under fönstren. De installerades 2001 eller 2002 och är av fabrikat EMP Värmare, Lenhovda Radiatorfabrik med en effekt på 1600W. De två radiatorerna under östra gavelns fönster av typen EMP 616/2. En radiator under södra fönstret av typen EMP 616. Termostaten är placerad på södra väggen vid dörren till kyrkorummet. Samma fabrikat som långhusets termostat.

I Hulterstad firas gudstjänst i regel var fjortonde dag. Långhusets termostat står under den kalla årstiden inställd på 8-12°C. Inför gudstjänst höjs temperaturen manuellt av vaktmästaren och ställs på 16°C på fredag eftermiddag. En timme innan gudstjänst höjs temperaturen ytterligare till 19°C. Luftfuktigheten kontrolleras inte.

Sakristian har separat termostat. Sakristian används dagligen som fikarum för vaktmästarna och temperaturen är därför något högre ställd än i långhuset.

Vid det besök som gjordes 2008-04-08, i samband med vård- och underhållsplanens upprättande, var temperaturen i kyrkorummet 11,5°C. Den relativa fuktigheten var samtidigt 51% RH. Mätningar med liknande resultat gjordes även på läktaren och i predikstolen. Motsvarande värden i sakristian var 15,6°C och 44,6% RH. Utomhus var det 5-7 plusgrader, mulet och lugn blåst.

Brister/skador

Kyrkan har vissa klimatrelaterade problem. Inne i kyrkan finns två gamla hygrometrar som är placerade vid el-centralen och på orgeln. Hygrometrarnas angivelser kontrollerades med läns museets mätutrustning. Felmarginal på uppåt 20 procentenheter konstaterades. Mätarna bör därför kalibreras, eller hellre bytas ut mot digitala loggar. (Prioritet II)

Vid Jönköpings museums inventering av bemålade inventarier 2002 konstaterades vissa skador som kan relateras till kyrkans inomhusklimat. Sprickor i trädetaljer och flagande färgskikt tyder på felaktiga uppvärmningsrutiner och bristande ventilation. Dessutom finns viss mögelpåväxt. Mögelproblemen är störst i långhusets vindfång samt bakom hängande textilier och tavlor på murväggar. Altarpredikstolens fondvägg är också angripen av mögel. Risken i dessa fall är att mögel och kondens tillsammans med dammpartiklar bidrar till ytterligare skador. Problemen beror på att kyrkan stundom värms upp under alltför långa perioder när ytterklimatet är kallt och fuktigt. Skillnaderna i värme och luftfuktighet blir därför alltför stora. Klimatförhållandena bör kontrolleras och eventuellt åtgärdas. (Prioritet II)

Rutiner för kontroll och justering av inomhusklimatet bör upprättas. (Prioritet II)

Det bör göras en utredning av kyrkans uppvärmningssystem. Befintliga radiatorer är gamla och ineffektiva. Bänkvärmarna är i sådant skick att de kan utgöra brandrisk. Samtliga radiatorer och bänkvärmare bör på sikt bytas mot nya, mer energieffektiva. (Prioritet II)

Vatten och avlopp

Kyrkobyggnaden saknar vatten och avlopp. År 2006 gjordes en tillbyggnad med WC för besökare finns i en uthusbyggnad söder om kyrkogården. Facilitetsbyggnaden har kommunalt vatten och avlopp. Entreprenadarbetena utfördes av Mörbylånga VVS AB.

På kyrkogården finns åtta vattenposter, vilka till största delen finns i kyrkogårdens västra delar. Ledningar till vattenposterna utgår från kyrkogårdens sydvästra hörn. På kyrkogården finns även en brunn med handpump.

Underhåll, reparation och service av VVS-installationerna i uthuset och på kyrkogården utförs normalt av Mörbylånga VVS AB.

Brister/skador

Vattenposterna på kyrkogården är bristfälliga. Ledningar och vattenposter är rostangripna. SÖKS har hos Länsstyrelsen ansökt om tillstånd att gräva ner nya ledningar och installera 5-6 nya vattenposter. Ärendet vilar hos Länsstyrelsen i skrivande stund 2008-08-11. (Prioritet I)

Ventilation

Installationer för mekanisk ventilation saknas.

Ljud

Kyrkans nuvarande ljudanläggning installerades under 1990-talets senare hälft. Anläggningen är utformad och installerad av Wivox AB i Anderstorp. Mixerbordet är placerat under södra läktartrappan utanför el-centralen. Produktblad och handhavandeinstruktioner för anläggningen finns uppsatta i el-centralen.

Ljudanläggningen består av mikrofoner, mixer, högtalare och hörslinga. Mixerbordet har sju kanaler och sju mikrofonuttag: kantorns plats vid orgeln, solistplatser på läktaren (2 st.), ambon, koret (2 st.) samt den trådlösa mikrofonen vars sändare är placerad i predikstolen. Det finns även uttag vid orgelns spelbord för att kunna koppla in extern CD-spelare. Hörslingan slås på automatiskt när ljudanläggningen startas.

Kyrkan har en fast monterad högtalare som hänger från taket i stålvarjrar. Placeringen är över mittgången precis vid steget upp till koret. Den är utformad som en dubbelhögtalare i vitmålad låda med ljus tygmembran och hänger uppskattningsvis 4 meter ovanför golvet.

Mikrofonsladdarna i koret är dragna utmed östra väggen via sydöstra kornörnet upp på långhusvinden. Hörslingan är lagd synligt utmed kyrkorummets väggar och under trappsteget till koret.

Service av ljudanläggningar i Södra Ölands kyrkliga samfällighets kyrkor utförs normalt av Görans TV-Service i Borgholm.

Brister/skador

Ljudanläggningen uppges fungera tillfredsställande.

Klockringning, lucköppning och tornur

Kyrkan har elektrisk klockringning och automatisk lucköppning. De nuvarande elmotorerna till klockringningen är av fabrikat BEVI, typ SKf 71-4B. Anläggningen är konstruerad av Klockmontage, Klockgjuteriet i Hammenhög. Luckorna intervallöppnas med hjälp av två olika sorters anordningar. Dels elmotor av fabrikatet BEVI – dels eldriven skruvstång. Installationerna är från 1994.

Hulterstad kyrka har två klockor, en stor och en mindre. Klockringningsanordningen är den enda i samfälligheten där klockorna slår i takt. Det digitala systemet har program för olika ringningar: vid själaringning slås 9 stora slag för en man och 6 stora slag för en kvinna. Helgmålsringningen är 3+3+3 slag. Dessutom finns funktion för mindre klämtningar. Ringningen startas manuellt och luckorna öppnas då automatiskt.

Elektriskt urverk installerades enligt uppgift som gåva till kyrkoherde Hugo Håkansson på hans 50-årsdag 1967. Det gamla urverket har tagits ur bruk och ersattes 2001-2002 med en digital drivmekanism tillverkad av Mörbylånga Elservice AB.

Brister/skador

Felaktig inställning av den norra luckans hydraulik kan ha gjort att luckans karm har dragits loss ur murverket. Karmen sitter idag fast upptill endast med överstyckets infästningskrokar i bjälklaget. Eventuellt förvärrade skador bör hållas under uppsyn och åtgärdas vid behov. (Prioritet III)

Åskskydd

Enligt arkivhandlingarna installerades åskledare på långhus och torn vid renoveringen 1953.

Brister/skador

Vid besiktning på plats framkom att kyrkan saknar tillfredsställande åskskydd. Tornspira och långhuskorset har inte åskledare. Inte heller kyrkklockorna är skyddade. Bristerna bör åtgärdas. (Prioritet II)

Brandlarm och brandskydd

I kyrkan finns två handbrandsläckare med skum. En är monterad vid sakristians södra fönster, den andra hänger vid södra läktartrappan utanför el-centralen. Släckarna servas av BrandAB vart fjärde år.

Vägledande elektriska nödutrymningsskyltar monteras upp vid varje gudstjänstillfälle. De tre skyltarna är ambulerande och används även i grannkyrkorna. I Hulterstad finns fyra utrymningsvägar – genom sakristian, norra och södra långhusportarna samt vapenhuset. Dessa pekas ut i början av gudstjänsterna. Vid varje gudstjänstillfälle finns brandvakter vid utrymningsvägarna. I kyrkan får vistas max 250 personer och då måste brandvakter finnas. Läktaren får inte användas av andra än kantorn och eventuella solister.

Brister/skador

De yttre portbladen till utrymningsvägarna i norr och söder är svåra att öppna. Beslagningen är bristfällig. Dagöppningen när endast gångdörren öppnas är 72 cm. Innerdörrarna i norra och södra vindfången är hängda som svängdörrar. Dörrarnas funktion bör ses över. (Prioritet II)

Tillgänglighet

Kyrkan är tillgänglig för rörelsehindrade via långhusentrén från söder. Gången från kyrkogårdens ingång i söder vid parkeringen är hårdgjord fram till entrén. Markytan framför entrén är nästan helt horisontell. Golvet i vindfånget ligger i marknivå. Tröskeln är ca 8 cm hög. Denna höjdskillnad tas upp av tråkilar som placeras på ömse sidor av tröskeln vid behov.

Höjdskillnaden på 10 cm mellan långhusgolvet och korgolvet har tillgängliggjorts med en ramp som lyfts på plats vid behov. Rampen är tillverkad i plywood och har måtten 130x80x10. Vid besiktningstillfället förvarades rampen i det norra vindfånget. Som anges under rubriken "Ljud" ovan är kyrkorummet försett med hörslinga. Skyltar är uppsatta.

Brister/skador

Södra entréns gångdörr har en dagöppning på 72 cm. Tröskeln är 8 cm hög. Dörrarna är svåröppnade och beslagningen bristfällig. Funktionen bör ses över och eventuella brister åtgärdas. (Prioritet I)

För att säkerställa att kyrkan är fullständigt tillgängliggjord bör en utredning göras för att på sikt kunna åtgärda eventuella brister. (Prioritet I)

II.2.4 Kyrkobyggnaden fast inredning

Kyrkans bemålade fasta (och lösa) inventarier har inventerats av konservatorsateljén vid läns museet i Jönköping. Inventeringen redovisas i rapporten ”Inventeringsprotokoll för Hulterstads kyrka”, sammanställd år 2002. Rapporten innehåller såväl en allmän bedömning av inredningens (och föremålens) tillstånd, klimat- och förvaringsförhållanden, som en objektsvis redovisning av skador eller andra problem. Analysen föreslår också en handlingsplan för åtgärder och rekommendationer för förebyggande skyddsarbeten. Rapporten bifogas i sin helhet, se bilageförteckning.

Nedan behandlas delar av kyrkans fasta inredning. En del av objekten finns även beskrivna i Jönköpings läns museums inventeringsrapport. Här beskrivs även kyrkorummets fast monterade belysningsarmaturer, kyrkans klockor samt dopfunten.

Lös inredning redovisas under II.2.5 Inventarier.

Brister/skador

När det gäller fast inredning bedöms konserveringsåtgärder som akuta för altarpredikstolens bemålning, för orgelfasadens bemålning samt för nummertavlorna och slutligen för väggmålningarna i dubbelvalven mot vapenhuset. Väggmålningarna i dubbelvalven är på sikt i behov av konserveringsåtgärder. (Prioritet II)

Orgelfasad med orgelverk

Orgeln är ett verk av den berömde orgelbyggaren Per Larsson Åkerman. Den byggdes 1868 och har åtta stämmor, en manual, bihangspedal, slejflåda och mekanisk traktur och registratur. Orgelfasaden har fem pipfält; i mitten ett rundbågigt fält flankerat av två högre och två lägre pipfält. De höga flankerande pipfälten bildar pilastrar, vilka kröns av urnor och förgyllda listverk. Mittersta fältet kröns av en förgylld lyra och växtornament.

Orgeln genomgick en omfattande reovering 1983. Arbetet genomfördes av Johannes Künkels orgelverkstad AB i Lund. Vid reoveringen åtgärdades sprickor i spontarna bakom ventilerna. Slejfarna och bälgen läckte, vilket också åtgärdades. Vidare utfördes sanering av träskadeinsekter. Orgelhusets färgsättning i ljus gulgrönt, laxrosa och guld härrör troligtvis från reoveringen 1983.

Orgeln, som instrument, behandlas i den inventering av Södra Ölands Kyrkliga Samfällighets kyrkans orglar som utfördes av Börje Tornborg år 2004. Enligt Tornborg är Hulterstads orgel ett i sitt slag unikt instrument. Samfällighetens orglar genomgår teknisk besiktning och service varje år. Arbetet genomförs av A. Mårtenssons Orgelfabrik AB i Lund. Vid besiktningen 2005 konstaterades att orgeln var i behov av rengöring och stämning. Åtgärderna skulle enligt Mårtenssons genomföras 2006 till en kostnad av 40 000 kronor. Inventeringens uppgifter avseende Hulterstad kyrkas orgel bifogas, se bilageförteckning.

Brister/skador

I Jönköpings läns museums inventering av bemålade inventarier bedöms orgelfasaden vara i akut behov av konsolideringsåtgärder. Skadorna består i enstaka kraftiga spjälkningar på delar av förgyllningen och mindre bortfall. Ytskikten är lätt smutsade. Rekommenderade åtgärder består i konsolidering av lös förgyllning, ytrensning samt kittning och retuschering av störande bortfall. (Prioritet II)

Bänkinredning

Den nuvarande bänkinredningens utformning är ett resultat av kyrkans renovering 1951. Delar av den äldre bänkinredningen (främst dörrar och vissa bänkgavlar) återanvändes. Bänkarna är slutna mot mittgången och öppna åt sidogångarna mot norr och söder. De är indelade i fyra kvarter i långhuset. I koret finns två kvarter, ett på var sida om altarpredikstolen. Under norra läktartrappan finns en liten, slutna bänk.

Mot mittgången sitter helt plana speglar i bänkgavlarna och förhöjda speglar i dörrarna. Bänkkvarterens fronter har förhöjda speglar. Gångjärnen är handsmidda och fästa med handsmidda spik. Dörrarna är förmodligen från 1803. Ryggar, sittbrädor, fotstöd, psalmbokshyllor är från 1951. Bänkarna är idag invändigt täckmålade i ljusgrönt. Gavlar, dörrar och fronter har ramverk laserat i gulgrönt. Gavlarnas fyllningar är laserade i gulgrönt medan dörrarnas och fronternas speglar är laserade i rödbrunt med benvit ram. Lister och överliggare är laserade i rödbrunt och golvlister är täckmålade i blågrått. Den nuvarande bemålningen och färgsättningen härrör från kyrkans invändiga renovering 1984. Äldre, bevarade delar av bänkinredningen finns i kyrkomuseet i tornet. Dessa delar är färgsatta i grått och blått med ådringsmålade speglar.

På läktaren finns bänkar som är fristående. De tillverkades vid renoveringen 1951 och målades i samma ljusgröna kulör som övriga bänkar i långhuset.

Brister/skador

Bänkinredningen har spjälknings-skador och torrspäckor i färgskiktet. Färgen flagar och faller bort på flera ställen. Spegelarna i somliga skärmar har spruckit isär. Skadorna beror dels på inomhusklimatet – dels på att 1980-talets färgskikt är pålagda i tjocka lager på underlag av spackel. Bänkarna på läktarna har likt övriga bänkar spräckor och flagnade partier i färgskiktet. (Prioritet III)

Läktarbröstning

Läktaren byggdes troligtvis ut till sin nuvarande form på 1860-talet, i samband med att orgeln tillverkades. Bröstningen är byggd som en ramverkskonstruktion med en bred överliggare. Fronten mot kyrkorummets är laserad i en ljus gulgrön nyans och dekorerad med en tandsnittsfris och förgylld list. Fronten har sex speglar som är laserade i laxrosa med benvit ram och tunn guldkant. Färgsättningen är troligtvis samtida med orgelns renovering 1982-83.

Brister/skador

Färgskiktet är i allmänhet i gott skick. Spegelarna har dock stora torrspäckor. Skadorna beror troligtvis på inomhusklimatet. (Prioritet III)

Altarpredikstol med altare, altarring och knäfall

Altarpredikstolen och altarringen ritades av Gustaf af Sillén och byggdes av spegelmakaren Anders Högström. De är samtida med långhusets uppförande år 1803. Konstruktionen står mot östra långhusväggen och är fyrkantig till formen. Altaret bildar fundament. Ovanpå detta står korgen, vars ramverk är beige- och brunmarmorat och är smyckad med bladornament i övre och nedre kanten. Spegelarna i korgens gavlar är marmorade i ljusgrått med förgyllda emblem för Jesu lidande. Väggstycket är utformat med kanellerade halvpilastrar med korintiska kapitäl. Ljudtakets är fyrkantigt och har en nedhängande duva samt är krönt av ett förgyllt kors på klot. Ljudtakets färgsättning går i blått och rött.

Enligt äldre fotografier har altarpredikstolen målats om under 1900-talets första hälft. Enligt arkivmaterialet återskapades den ursprungliga färgsättningen i brunt med ådringsmålning vid renoveringen 1951. Altarringen har sin ursprungliga utformning, men bemålningen är sentida. På 1930-talet pryddes altarringens stolpbrädor med stiliserade blomstermålerier. Nuvarande ådringsmålning i samma kulör och utförande som altarpredikstolen härrör från 1950-talets renovering. Tygklädseln på altarring och knäfall är i rödbrun sammet och tillkom på 1980-talet.

Brister/skador

Altarpredikstolens bemålade ytskikt är kraftigt spjälkat och bitvis har stor del av färg- och förgyllningsskikten flagat bort. Själva altarringen uppvisar inga uppenbara skador eller brister. Skadorna beror troligtvis på kyrkans inomhusklimat. Enligt Jönköpings läns museums inventering bedöms altarpredikstolen vara i akut behov av konservering. (Prioritet II)

Belysning

Kyrkorummet belyses av tre större mässingskronor, med vardera två kransar. Två hänger över mittgången och en i koret. Två av de större kronorna bär inskriptioner med årtalen 1803 och 1827. Det finns även fyra mindre mässingskronor som inte är elektrifierade (se foto). En av dessa skall vara tillverkad på 1500-talet. På läktaren, över orgelns spelbord, hänger en kristallkrona med elektriskt ljus. Längs med kyrkorummets väggar sitter ett antal ljusplåtar i mässing. Under läktaren sitter två små kvadratiska plafonder med opakglas. De är troligtvis från 1950-talet då kyrkan elektrifierades. I vapenhuset finns två väggarmaturer av modernt slag. Belysningen i sakristian består av en mässingskrona med en krans.

Brister/skador

Ljuskronorna är inte skyddsjordade och kablarna är av äldre, tygomspunnen typ. Bristerna bör åtgärdas. Se även II.2.3 Kyrkobyggnaden installationer, El och tele. (Prioritet II)

Dopfunten

Dopfunten består av cuppa och fot av sandsten. Båda delarna är av medeltida ursprung. Den cylindriska cuppan med något snedställda sidor är odekorerad. Cuppan användes under en längre tid som vattenho och stod invid prästgården, där den upptäcktes och avbildades av S. Brandel år 1921. Den var då skadad och hade vissa färgstänk. Den kubiska foten låg länge utomhus på kyrkogården, enligt beskrivningar från 1803. Den är starkt eroderad. I hörnen finns rester av huggna huvuden – två människohuvuden och två vädurshuvuden. På 1930-talet begärde församlingen tillstånd att få restaurera och sammanfoga dopfunten igen. Under en period stod dopfunten i vapenhuset. Vid renoveringen 1951 inrättades ett dopaltare i korets norra del. Där står idag dopfunten på ett kvadratisk fundament av kalksten. Dopskålen från 1932 är utförd i tenn av hovjuvelerare Gunnar Svensson i Kalmar. Runt kanten finns inskriptionen: ”Låten barnen komma till mig och förmenen dem det icke: ty Guds rike hör sådana till.”

Gravhällar och runstenar

Hulterstad är en gammal kultplats. I och omkring kyrkan har ett stort antal runstensfragment påträffats under århundradena. I vapenhuset och i kyrkomuseet finns fragment från ett 20-tal stenar, samt delar av en hällkista.

Kyrkklockor

I tornet hänger två klockor. Lilla klockan, hängande åt väster, tillverkades 1780 och har följande inskription:

Gustaf III

FÖR HULTERSTAD KYRKAS
BEKOSTNAD, DÅ ERLAND FORNANDER
VAR KYRKOHERDE OCH SAMUEL PASSENIUS
COMMINISTER DERSTÄDES ÄR JAG GUTEN I STOCK-
HOLM AF JohHAN JACOB MÅRTENSSON.
PER JANSSON I SIÄRLOF, OLOF Nilsson i ALBY
KYRKANS ÅLDERMÄN

HÖR, DÖDA MALMEN LIUFLIGT KALLAR,
ATT TRÄDA UP TIL HERRANS HUS
ÄR HIERTAT RÖRT AF FRÖGD DET SWALLAR
DET SKYNDAR EFTER NÅDENS LJUS

Storklockan är gjuten i Stockholm 1631 och har följande inskriptioner:

ANDERS HINDERSON RÅDHMAN I STOCKHOLM
HAFVER LATID GIUTA DENNE KLACKA
SOLI DEO GLORIA.

M – IURGEN – PUTESEN – ME – FECIT – I
STOCHOLM – ANNO – 1631

Enligt kyrkvaktmästare Christer Pettersson är klockorna i Hulterstads kyrka den enda anläggningen i samfälligheten som ringer i takt, tack vare det digitala styrsystemet.

Textilförvaring

Textilförvaringen är anordnad i sakristian i ett stort skåp som byggdes 1994. Skåpet är platsbyggt och anpassat till församlingens behov. Det finns tre högskåp, ett antal mindre skåp samt ett stort antal lådor. Utmed norra väggen står ett äldre skåp (troligtvis från 1970- eller 80-talet). Detta var ursprungligen avsett för hängande förvaring av antependier o dyl. Idag används skåpet som förvaring för allt från stearinljus till väskor.

Brister/skador

I Jönköpings läns museums inventering nämns att textilförvaringen endast bör användas för förvaring av just textilier. Idag förvaras även annat i skåpen, såsom putsmedel och vattendunkar. Detta bör åtgärdas. Föreskrifterna i inventeringsrapporten bör följas. (Prioritet II)

Församlingen bör även överväga att eventuellt avyttra skåpet utmed norra väggen och på sikt införskaffa eller låta tillverka mer ändamålsenligt förvaringsskåp. (Prioritet III)

II.2.5 Inventarier

På 1910-talet gjordes en inventering och beskrivning av Hulterstad kyrkas inventarier. Dokumentationen finns i ATA. Kyrkans bemålade inventarier (och viss fast inredning) har inventerats av konservatorsateljén vid läns museet i Jönköping. Inventeringen redovisas i rapporten "Inventeringsprotokoll för Hulterstads k:a", sammanställd år 2002. Rapporten innehåller såväl en allmän bedömning av inventariernas tillstånd, klimat- och förvaringsförhållanden, som en objektsvis redovisning av skador eller andra problem. Analysen föreslår också en handlingsplan för åtgärder. Rapporten bifogas i sin helhet, se bilageförteckning. I början av rapporten finns en förteckning över de inventarier som detaljstuderats. De förslag till åtgärder som ges har inarbetats i planerna för vård och underhåll, under punkt III.3.

Församlingen har en inventarieförteckning som har uppdaterats av antikvarie Monika Rasch. Förteckningen finns i en databas och kompletterar tidigare inventeringarna från 1910-talet och år 2002.

Följande delar av kyrkans bemålade lösa inventarier redovisas i Jönköpings läns museums inventeringsrapport: Två stycken nummertavlor i par, tillverkade av spegelmakare Anders Högström. De är svartmålade med förgyllda ramar med krön i form av ett rödmålat trekantfält, omgivet av förgylld strålgång med infällda, förgyllda symboler i trekantfältet. I övrigt finns ett äldre golvur, ett votivskepp, strålgång samt ett processionskors.

I kyrkan finns också ett antal intressanta textilföremål. År 2008 genomgick två äldre mässhakar varsam konservering och konsolidering. Arbetet genomfördes av textilkonservator Lena Hassel vid Kalmar läns museum. En kalkduk från 1700-talet genomgick varsam konservering på 1950-talet. Arbetet utfördes av Pietas i Stockholm. På väggarna i sakristian och långhuset hänger textilier från 1950- och 1990-talen.

I kyrkomuseet i tornets tredje våning finns ett antal lösa inventarier, däribland de gråmålade urtavlor av trä med målade visare och siffror som tidigare satt i lanterninen. Där finns också ett antal bänkdörrar som blev över 1951.

I övrigt bör nämnas ett par karmstolar i rokoko som finns i sakristian. De målades troligtvis i sin gröngula kulör under 1980-talet. Enligt källorna var de tidigare vitmålade (jfr. golvet).

Brister/skador

I Jönköpings läns museums inventering görs bedömningen att nummertavlorna är i akut behov av konserveringsåtgärder, vilka borde varit gjorda inom två år från inventeringen 2002. Inventarierna i museet bör gås igenom, rengöras och ordnas upp. (Prioritet II)

II.3 ÖVERGRIPANDE KULTURHISTORISK BEDÖMNING FÖR KYRKOMILJÖ OCH KYRKA

Kulturhistorisk bedömning för kyrkogården finns i separat kyrkogårdsrapport, se Beskrivande del IIB.

II.3.1 Generella värden

Som alla andra kyrkobyggnader uppförda före utgången av år 1939 skyddas Hulterstads kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socknen. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften ”Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor”, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag; kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar. (Se även under flik 13, Lagar och förordningar)

II.3.2 Allmän bakgrund

På Öland är samspelet mycket tydligt mellan naturlandskapets förutsättningar och bebyggelsens lokalisering. Detta gäller också kyrkornas placering i landskapet. Under medeltiden anknöts kyrkorna geografiskt till tidigare maktstrukturer. Byarna växte upp nära kyrkorna. Placeringen av byar och kyrkor längs med landborgarna i öster och väster är typisk för landskapet.

Det öländska kyrkobeståndet består av en betydligt högre andel ombyggda medeltidskyrkor än vad som är fallet för fastlandet. Dessa medeltida sockenkyrkor var i huvudsak uppförda på 1100-talet som enkla absidkyrkor, men byggdes ofta om under 1200-talets orostider och befästes. Under de följande seklernas krig kom kyrkorna i många fall att användas som skydd för befolkningen. Krigsen som drabbade ölänningarna och deras kyrkor hårt ända fram till 1700-talet var en viktig orsak till att det gick långsamt med återuppbyggnad och att underhållet ofta fick stå tillbaka för återanskaffning av nödvändiga inventarier. Vid 1700-talets mitt var kyrkobeståndet i princip oförändrat sedan medeltiden och utgjordes av en brokig samling kombinerade kyrkor och sockenbefästningar vilka också användes som magasin. Att anpassa dessa trånga och dåligt underhållna byggnader för de växande församlingarnas behov var en svår uppgift.

Kyrkorna på Öland har formats av öns relativa fattigdom och isolering, vilket sannolikt har bidragit till att ge lokala självständiga och uppfinningsrika byggmästare utrymme att återanvända och ta tillvara så mycket som möjligt av de äldre kyrkorna. Denna sparsamhet har lett till att proportionsförhållandena vanligen är långt ifrån den klassiska harmoni som förordades av Överintendentensämbetet från 1700-talets mitt och ca 100 år framåt i tiden. Tornen är ofta kraftiga i förhållande till långhuset, lanterninerna något överdimensionerade, fönstren på tornen gärna små, få och oregelbundet placerade. Närmast de nyklassicistiska idealen kommer de kyrkor på ön som nybyggdes på 1820-talet och framåt.

Från början till mitten av 1800-talet ledde de stabilare politiska och ekonomiska förhållandena tillsammans med en stadigt växande folkmängd till ökad kyrkobyggnadsverksamhet på

Öland, liksom i landet i övrigt. På Öland kom dock om- och tillbyggnader att vara vanligare än hel nybyggnad. Genom en kunglig förordning 1759 hade byggande av klockstaplar av trä förbjudits på det träfattiga Öland. De medeltida tornen påbyggdes därför med bastanta lanterniner i klassicistisk stil för att härbärgera kyrkklockorna.

II.3.3 Kyrkomiljön och kyrkan med fast inredning och inventarier

Hulterstads kyrka står på öns östra landborg med vid utblick över både det karga alvaret i väster och Östersjön och det uppodlade landskapet i öster. Kyrkornas placering längs med landborgskantens vägnät och radbymiljöer är typisk för ön och Hulterstads kyrka utgör ett tydligt exempel på detta. Hulterstads kyrka bildar, tillsammans med övriga kyrkor utmed den östra landborgen, ett pärlband av kyrkor som sträcker sig från Egby i norr till Ottenby i söder. Hulterstads kyrka omges av en välbevarad kyrkomiljö till vilken kyrkogården, bårhuset och prästgården hör. Prästgården från 1894 ligger söder om kyrkan och utgör en välbevarad gårdsmiljö. I rapporten från den inventering av länets prästgårdar som genomfördes av Kalmar läns museum i början av 1980-talet framhölls Hulterstads prästgård, tillsammans med prästgårdarna i Sandby, Norra Möckleby och Glömminge som typiska representanter för ”prästgårdsstilen”. I Hulterstad är prästgårdens huvudbyggnad en väl tilltagen byggnad i panelarkitektur om ett och ett halvt plan. Framför huvudbyggnaden mot landsvägen ligger två magasinsbyggnader. Norr om prästgården ligger en i kalksten murad uthuslänga, som tidigare innehöll bykstuga, vagnsbod och förråd. Uthuslängan genomgick en omfattande renovering sommaren 2006. Södra delen hade stora sättningsskador. Gaveln revs och byggnaden kortades två meter, varpå en ny sydgavel murades upp på nytt. Tillsammans bildar prästgården med sina uthus en vacker helhet tillsammans med kyrkan och kyrkogården.

Kyrkomiljön samspelar med resten av kyrkbyn. Längs med bygatan finns en blandad gårds- och malmbebyggelse som bidrar till kulturmiljöns sammantagna höga kulturhistoriska intresse. Byn ingår i det av UNESCO utnämnda världsarvsområdet som går under beteckningen ”Södra Ölands odlingslandskap”.

Kyrkogården har använts sedan medeltiden och omges enligt öländsk tradition av en kallmurad kalkstenmur. Här finns också en uppvuxen trädkrans som ger kyrkogården en vacker inramning. Såväl murar, kvarvarande äldre vårdar som trädkrans utgör väsentliga delar för upplevelsen av kyrkogården.

Hulterstads kyrkas äldsta historia har genom åren varit föremål för flera undersökningar. Kyrkohistorikern Ragnhild Boström har haft möjlighet att studera kyrkan ingående under ett par större renoveringsprojekt åren 1951 och 1967. Boström var verksam inom projektet ”Sveriges Kyrkor” som syftade till att dokumentera och beskriva landets kyrkobyggnader och kyrkomiljöer. Projektet pågick i flera decennier och många personer kom att bidra till forskningen kring Hulterstads kyrka. Boström medverkade vid utgrävningar, murverksstudier och dendrokronologiska undersökningar. Boströms arbete var tänkt att resultera i en bok om kyrkan. Ett manus till boken finns i Riksantikvarieämbetets arkiv från projektet Sveriges Kyrkor. Boström har dock skrivit ett antal artiklar där Hulterstads kyrkas historia redovisas.

Forskningen visar att kyrktornet har byggts i tre etapper. Nedre delen uppfördes under 1100-talet och utgjorde då mittskeppet i en treskeppig basilika (se bild??). I tornets andra våning finns mittskeppets två klerestoriefönster bevarade i södra och norra fasaden. Strax ovanför fönstren finns rester av bjälkar, vilka troligtvis utgjorde bindbjälkar i mittskeppets

takkonstruktion. Basilikan hade dubbla västtorn och utanför detta fanns en förhall. Murrester efter västtornet och förhallen grävdes fram i anslutning till renoveringen 1951.

I Riksantikvarieämbetets bok *Öland – Landskapets kyrkor* räknas Hulterstad till en av de endast fyra öländska kyrkor som redan i sitt ursprungliga medeltida utförande var försedda med västtorn. De andra kyrkorna var Glömminge, Resmo och Köping.

Någon gång mellan 1170 och 1230 genomgick kyrkan en större ombyggnad. Förhallen och det breda dubbeltornet revs och ett nytt torn – ett s k försvarstorn – restes på delar av mittskeppets murar. Murtrapporna samt kasttrumman och den cell som finns i södra murväggen härrör från denna tid. Tunnvalven i vapenhuset och tornets höga andra våning är också från 1200-talet. Tornets översta del tillkom så sent som 1803 (se nedan).

Tornets andra våning, som är mycket hög, var en gång indelad i två våningar med ett mellanbjälklag i trä. Rester av detta bjälklag har daterats till slutet av 1100-talet. I denna tornvåning fanns tidigare två öppningar i östra muren. Boström menar att tornrummet troligtvis användes som kapell för enskilda andakter, kanske för församlingens mer betydelsefulla personer. Från öppningarna i östra muren hade de utblick över övriga församlingsmedlemmar. I västra tornmuren fanns en ingång hela åtta meter över mark. Tornvåningen nåddes alltså via steg och va på så vis svår att inta. Även murtrappornas kilformade trappsteg och en kasttrumma i trappans tak gjorde tornet till en säker plats.

Enligt källorna skall Hulterstads kyrka ha rustats upp under 1500-talet. År 1585 erhöll kyrkoherden Erasmus Christierni 4 tunnor spannmål av kronotiondet för att upprätta kyrkotornet som var illa förfallet. Förutom Rhezelius bilder från 1600-talet och Frigelius dito från 1700-talet finns ytterst få historiska fakta att tillgå. En intressant notering är hämtad ur Fries *Dag-Bok öfver en Resa på Öland 1792* där han skrev: ”Jag, i sällskap med några andra, besåg den gammalmodiga kyrkan. Den var den Antiquaste, jag tror finnas i Riket. Hon består til stor del, af Pelare och Gångar. Man tror ej utan skäl, at denna byggnad fordom varit ett kloster.”

Detaljer, inventarier och spår som har bevarats från den gamla kyrkan:

- Rester av förhallens och det gamla västtornets grundmurar, vilka idag är frilagda väster om tornet.
- Ritsningar i fasadputsen som visar läget för dubbelportalen mellan förhallen och mittskeppet, entréerna i norr och söder, gluggar och öppningar i tornfasaderna.
- Södra tornportens innerdörr härrör förmodligen från den äldre kyrkan.
- Dubbelvalvet mellan vapenhuset och långhuset.
- Tornets nedre delar med tunnvalv och timmerstockar, samt putsskikt som i tornets andra våning har ett inristat hästhuvud.
- Diverse inventarier såsom en mässingskrona från 1500-talet, en mässingsljusstake från år 1755. Sockenkistan och dopfunten har också funnits i den medeltida kyrkan. Därtill kommer ett stort antal runstenar och runstensfragment.

Denna ”gammalmodiga” kyrka ansågs för liten och för dålig för den allt större församlingen. Folkmängden steg kraftigt på Öland under 1700-talet och 1800-talets början. Kyrkorna blev

för få och för små. Under perioden revs eller förändrades nästan alla Ölands 34 medeltida sockenkyrkor. Cirka sju av dessa förändrades mycket lite. Hela nio kyrkor revs helt. I 16 fall behölls de medeltida tornen. Hulterstads kyrka byggdes om under denna period.

Förslagsritningar inför om- och nybyggnation upprättades 1802 av Henrik Wermelin. Förslaget omarbetades av Gustaf af Sillén vid Överintendentämbetet. Hulterstads kyrka kom att bli första kyrkan på Öland där det medeltida långhuset revs totalt. Det nya långhuset och sakristian byggdes direkt på rivningsmassorna efter det medeltida långhuset, vilket förklarar nivåskillnaden mellan vapenhusets och långhusets golv. Tornet försågs med lanternin. Utformningen med separat sakristia mot öster är vanlig bland de nyklassicistiska kyrkorna på Öland. Hulterstads kyrka måste ha varit en av de första av denna typ.

Under 1700-talets slut växte nya stilideal fram för kyrkorna, vilket är tydligt i Silléns arkitektur. De medeltida stilidealen övergavs och nyklassicismen med sina enkla, strama former inspirerade av antiken kom att bli förhärskande fram till 1800-talets mitt. Den väl tilltagna, rektangulära salskyrkan med stora ljusinsläpp blev idealtypen.

Ombyggnaden utfördes av Wermelins medhjälpare Johan Söderström, som då var verksagesäll. Långhus och sakristia uppfördes efter Silléns ritningar. Tornkrönet byggdes om och torntaket och lanterninen tillkom. Fast inredning bör ha nytillverkats, då inga uppgifter finns om att annat än lösa inventarier skall ha återanvänts från den medeltida kyrkan. Äldre bilder visar dock att södra torndörren kan ha återanvänts. Altarpredikstolen är tillverkad av spegelmakaren Anders Högström. Den ritades av arkitekten Sillén och är Ölands första som är nytillverkad som altarpredikstol och inte byggd av återanvända delar av äldre predikstolar. Altarpredikstolen med sin framträdande plats ger uttryck för tidens syn på *Ordet* som den viktigaste delen i gudstjänsten. Spegelmakare Högström tillverkade även nummertavlorna.

Bevarade detaljer från 1800-talets början:

- Kyrkan fick sina nuvarande proportioner. Långhus, sakristia och det medeltida tornet gjordes till en harmonisk helhet.
- Nytt tornkrön murades upp och torntak med lanternin byggdes.
- Fönster, dörrar och portar fick sina nuvarande proportioner.
- Bänkinredning och altarpredikstol tillverkades.
- De välvda innertaken i långhus och sakristia tillkom.
- Nya mässingskronor hängdes upp i långhuset. En är daterad 1803 och har inskriptionen ”den nya kyrkan till prydnad”. En annan är daterad 1827.

Nils Isak Löfgren tecknade av kyrkans interiör år 1818 (se bild??). Teckningen visar altarpredikstolen och bänkinredningen. Golvet var troligtvis ett brädgolv, men i övrigt är förändringarna små jämfört med idag. Löfgrens planskiss visar att läktaren och bänkinredningen 1818 överensstämde med Silléns ritningar i nyklassicistisk stil. Karaktäristiskt för stilen är det stora, ljusa kyrkorummet med symmetriskt placerade fönsteröppningar, slutna bänkinredning och tunnvalvt tak. Senare, mot slutet av 1800-talet kom läktaren att ändras och på 1950-talet byggdes bänkinredningen om. I övrigt är helheten väldigt lik dagens interiör. På 1830-talet beskrevs kyrkan i samband med vissa renoveringsarbeten. Innertaket var vitstruket.

Läktaren och bänkarna var blåmålade. Altarpredikstolens speglar var ljusblå med förgyllt listverk.

Under 1800-talets slut blev musiken allt viktigare i gudstjänsten. En ny och stor orgel tillverkades 1868 av den berömde orgelbyggaren Per Larsson Åkerman. Samtidigt bör orgelläktaren ha byggts om och därmed tillkom troligtvis läktartrapporna. I anslutning till den förmodade ombyggnaden av läktaren genomfördes en större invändig renovering, varvid kyrkans inre målades om.

År 1925 var det dags för nästa stora invändiga renovering. Golven och bänkarna reparerades. Murytorna målades med kalkfärg i vitgul kulör. Taket i långhuset och sakristian målades i en blågrå kulör. Taket i långhuset indelades i enkla fält och kring ljuskronorna gjordes enkla omfattningar. Dörrar, bänkar, orgelfasad, läktarbarriär och pelare ävensom trappuppgångarna till orgelläktaren och predikstolen samt skåpen i sakristian målades i blågrå kulör. Fönsterbågar och fönsterkarmar målades både in- och utvändigt med linolja och blyvitt i två strykningar. Portarna ommålades invändigt med blågrå färg och utvändigt med ekfärg.

Mellan 1948 och 1951 genomfördes den hittills största omdaning sedan uppförandet 1803. Hulterstads kyrka moderniserades och resultatet är det vi upplever i kyrkans interiör idag. Elektricitet drogs in för uppvärmning och belysning. Det nya uppvärmningssystemet med väggradatorer och bänkvärmare krävde bättre isolering. Innerbågar tillverkades till fönstren i långhuset och sakristian. Vindfång byggdes vid portar och entréer. Långhusvinden isolerades. I långhuset lades nytt golv av slipad kalksten. Vidare lät man bygga om bänkinredningen. Bänkraderna kortades med sidogångar utmed långväggarna. Nya bänkar tillverades. Bänkarnas dörrar och vissa skärmar återanvändes från den gamla inredningen. Interiören fick nya ytskikt och färgsättningen ändrades. Bänkarna målades gulbruna. Bänkdörrar, skärmar och gavlar målades i ljusgrön kulör med speglar i mörkare ton för att ansluta till altarpredikstolens färgsättning. Vid renoveringen 1951 öppnades dubbelvalvet i den medeltida tornmuren mellan långhuset och vapenhuset. När långhuset byggdes 1803 sattes två dörrar in i valven, vilka togs bort. I samband med detta frilades valvmurarnas väggmålningar i form av bladrankor, vilka förmodligen härrör från 1600-talet. Samtidigt frilades även ett målat konsekrationsskors på muren mellan valven.

År 1984 genomfördes nästa renovering, som till största delen omfattade invändiga ytskikt. Murväggarna vitkalkades och taken målades om. De mest påtagliga förändringarna berörde bänkinredningen, som målades om i ny färgsättning. Bänkarna täckmålades ljusgröna både i långhus och på läktaren. Bänkdörrar, gavlar och skärmar laserades i gulgrön kulör. Dörrarnas och skärmarnas speglar laserades i brunröda med benvit omfattning. Ungefär samtidigt renoverades orgeln. Läktarbarriären målades om och fick en färgsättning som anslöt till orgelns dovt gulgröna, laxrosa och förgyllda färgskala.

Utvändigt skedde inga större förändringar under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. På 1830-talet uppgavs att lanternintaket var klätt med ekspån. Torntaket hade förmodligen tegel liksom långhus och sakristia. Vid renoveringen 1925 ville församlingen ersätta de understrukna tegeltaken med galvaniserad plåt på grund av återkommande problem vid stormvindar, att takteglet flyttade sig. Önskemålet avlogs av Kungliga byggnadsstyrelsen. 1924 godkändes dock att lanterninen kunde plåtäckas. Samtidigt lät man lägga om taket på långhuset och sakristian. Teglet lades på tät svall och spån. Detta undertak är till stora delar bevarat under nuvarande takläggning. Lanterninens trävirke och lister reparerades och oljemålades vitt. Blinduret ommålades. Vindskivor, stormskivor och svallkanter målades vita.

Alla gammal puts avlägsnades. Därefter utfördes ny rappning och slät kalkfärg. Nedre delen målades mörkare som förut.

Vid renoveringen 1951 lades tegeltaken om. Nya hängrännor och stuprör sattes upp. Ny puts på socklarna utvändigt varvid spritputsen togs bort. Fasaderna kalkavfärgades. Sockeln avfärgades i mörkare ton som tidigare. År 1967 gjordes ytterligare putsarbeten. Ny avfärgning gjordes med Silix silikatfärg. Äldre färgskikt skrapades fram på snickeridetaljer och lanterninens plåtinklädnad. Fönster, dörrar och portar (samt eventuellt vindskivorna) målades i rödbrun kulör. Lanterninfasaderna målades ljusgröna. Blinduret hade förövrigt bytts ut till ett riktigt tornur med urtavlor i vitt opakglas och med svarta siffror och visare år 1957.

Exteriören, som vi ser den idag, är resultatet av renoveringen 1994. Fasaderna avfärgades med KC-färg i bruten vit kulör. Fönster, dörrar och portar renoverades och målades gröna med linoljefärg. Tornaket och lanterninens plåtinklädnad byttes ut. Tornets och lanterninens undertak och takstolar var rötskadade och stora delar av konstruktionen byttes ut.

Under de senaste 200 åren har Hulterstads kyrka renoverats med jämna mellanrum. Arkivmaterialet visar att man med 25-års intervall har underhållit och reparerat kyrkan. Invändigt har vissa förbättringar och moderniseringar gjorts, främst 1951 då kyrkan fick elektricitet för centralvärme och belysning. Arbetena har utförts med varsam hand. Kyrkans exteriör och den känsla som förmedlas vid besök i kyrkorummet går att koppla direkt till arkitekt Gustaf af Silléns nyklassicistiska stiluttryck från tiden då kyrkan byggdes om år 1803.

Långhuset och sakristian, som uppfördes på 1800-talet, samspelar med det imponerande medeltida tornet med anor från 1100-talet. Ragnhild Boström som var verksam inom projektet ”Sveriges kyrkor” har medverkat till att många av tornets spännande medeltida detaljer nu är åskådliggjorda utvändigt såväl som invändigt genom ritsningar och lakuner i putsen. Inom projektet kom det aldrig att skrivas någon volym om Hulterstads kyrka. Boströms brinnande intresse och engagemang har ändå resulterat i att kyrkans historia idag finns redovisad i småskrifter, artiklar och arkivmaterial.

Som framgår av beskrivningen har kyrkans interiör genomgått vissa förändringar under 1900-talet. Stilen hos de nytillkomna och utbytta delarna överensstämmer emellertid väl med de ursprungliga intentionerna. Alla fast inredning har klassicistisk prägel. Kyrkorummet ger i huvudsak ett enhetligt intryck. Vissa kulörer som valdes vid de senaste ommålningarna av interiören 1951 och 1984 saknar dock historisk förankring.

Sammanfattningsvis:

- Som så många av kyrkorna på södra Ölands östsida ligger Hulterstads kyrka på landborgskanten.
- Hulterstad är en radby med medeltida anor. Till kyrkomiljön hör förutom kyrkan och kyrkogården även prästgården med flygelbyggnader och uthus, samt bårhuset i kyrkogårdens norra del. Viktiga för upplevelsen av kyrkomiljön är även kalkstensmurarna och den uppvuxna trädkransen. Bebyggelsen längs bygatan bidrar till de sammantaget höga kulturvärdena.
- Hulterstads kyrka är Ölands första medeltida kyrka där långhuset revs helt och där nytt långhus och sakristia uppfördes vid det medeltida tornet. Kyrkan får sin särart genom de spår som finns av olika byggnadsetapper. I tornet finns många detaljer som har intresserat forskare under lång tid.
- Huvuddragen i sin nuvarande form fick kyrkan 1803 när det nya långhuset uppfördes. Tillsammans bildar det medeltida tornet och det nyklassicistiska långhuset en harmonisk helhet, vars proportioner är typiska för det tidiga 1800-talet. Uttryck för stilen är långhusets sadeltak och höga, symmetriskt placerade fönsteröppningar.
- De nyklassicistiska influenserna är synliga även interiört. Kyrkorummet är ljusst och rymligt med stora fönster och tunnvalvt innertak. Inventarierna är enkla och färgsättningen är dov. Till skillnad från i övriga Öländska kyrkor, är inredningen i Hulterstad utförd och tillverkad i samband med byggnationen 1803 och är inte som i övriga kyrkor tillkommen under ett större tidsspann.
- Altarpredikstolen som ritades av arkitekt Gustaf af Sillén, är Ölands första altarpredikstol och unik eftersom den nytillverkades och inte byggdes av delar av äldre predikstolar. Den utfördes av spegelmakaren Anders Högström som även tillverkade nummertavlorna. Altarpredikstolen med altarring och knäfall med sin nyklassicistiska utformning och detaljer är en välbevarad helhet som har varit central som utgångspunkt vid renoveringarna genom åren.
- Orgeln från 1868 är ett verk av den kände orgelbyggaren Per Larsson Åkerman i Stockholm. Orgeln är unik i sitt slag. Trots renoveringen på 1980-talet är Hulterstads orgel fortfarande en orörd sk ”psalmorgel” med bred och mörk klang – en ljudbild som är bevarad från 1860-talet. Många andra orglar byggdes om och ändrades på 1920- och 30-talen.

II.4 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Litteratur

Axelsson, Roger, Janzon, Kaj, Rahmqvist, Sigurd. *Det medeltida Sverige*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 1996.

Boström, Ragnhild & , Bartholin, Thomas S., "Dendrokronologisk datering av några öländska kyrkor" I: *Hikuin 17*, s. 201-210, Förlaget Hikuin, Åbo 1990.

Boström, Ragnhild, *Hulterstads kyrka*, Informationsblad, Mörbylånga bokhandel, Mörbylånga 1971.

Boström, Ragnhild, *Kyrkor på Öland, Inledning, Översikt av de skriftliga källorna*, Stockholm 1966.

Boström, Ragnhild, "Ölands försvarskyrkor" I: *Kalmar län 1982 – Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård, årgång 67*, s. 19-35. Kalmar läns museum, Kalmar 1982.

Johansson, Jan, *Kyrkogårdens hägn i det medeltida Sverige. Om bogård, balk och stiglucka*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, Stockholm 1993.

Klintborg Ahlklo, Åsa. *Mellan trädkrans och minneslund*. Stad & land nr 167. 2001.

Kyrkogårdens form och miljö. Boverket/Riksantikvarieämbetet/Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation och Allmänna förlaget, Borås 1991.

Sigvardsson, Olsson, Petersson & Storck, red. *Hembygdsbok – Hulterstad och Stenåsa*, Hulterstad och Stenåsa hembygdsföreningar, Hulterstad/Stenåsa 2004.

Söderquist, Einar, Hulterstad socken, I: *Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Kalmar län, Del IV*, Bokförlaget Hermes AB, Uddevalla.

Theorell, Anita, Wästberg, Per. *Minnets stigar*. Bokförlaget Max Ström, 2001.

Ullén, Marian. *Öland, landskapets kyrkor*, Rikantikvarieämbetet, Stockholm 2003.

Wadsjö, Harald, Ambrosini, Sune. *Kyrkogårdskonst*, AB Svenska teknologföreningens förlag, Stockholm 1919.

Arkivmaterial

Antikvariskt topografiskt arkiv (ATA),

Kalmar läns museum (KLM), topografiskt arkiv

Kalmar läns museum (KLM), Prästgårdsinventeringen, Kalmar län, Växjö stift

Intervjuer

Christer Pettersson, Vaktmästare, samordnare. Intervju vid besök i Hulterstads kyrka i april 2008.